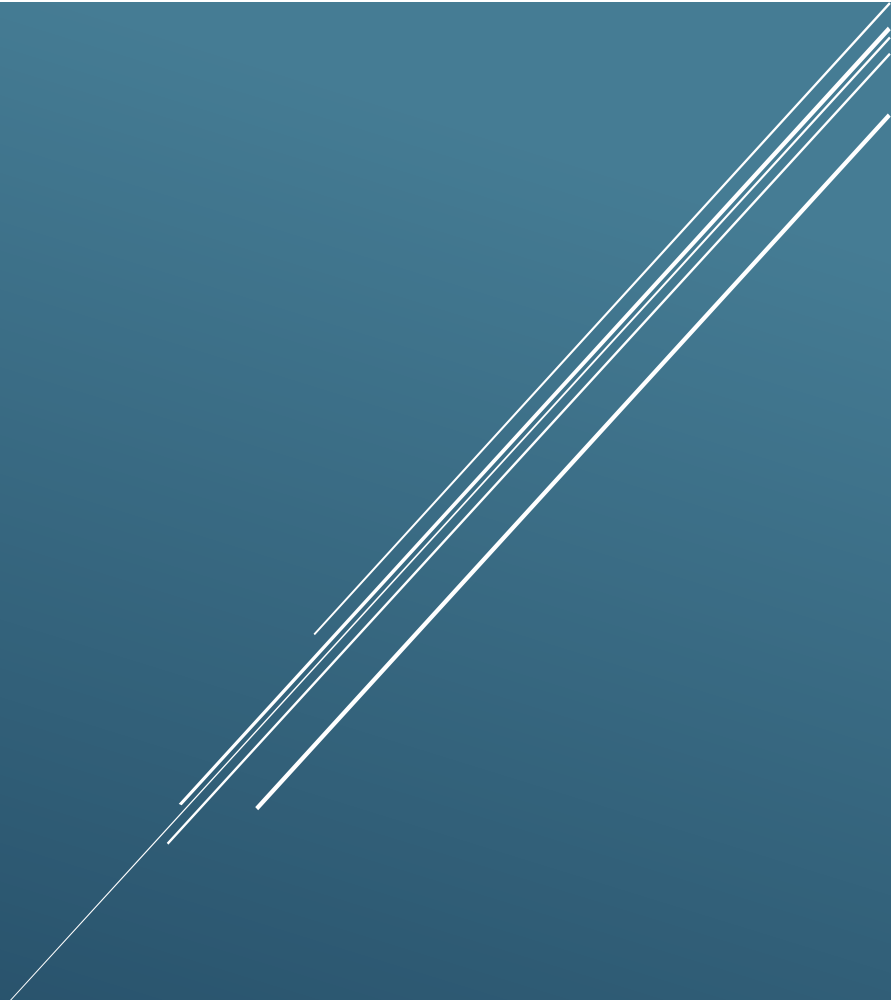

AZ IZRAELI KIRÁLYSÁG VÉGNAPJAI

Ocsenás Mihály 2025

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
1. Az Izraeli Királyság	3
1.1 A Királyság létrejötte és kettészakadása	3
1.2 Problémák és megoldások	6
1.3 Asszír színpadra lépése	9
1.3.1 Egy új ellenfél	9
1.3.2 Áháb és a qarqari csata	11
1.3.3 Jéhu	13
2. Az Izraeli Királyság végnapjai	15
2.1 Az utolsó évek	15
2.2 Pekah és a szíriai-efraimi háború	16
2.3 Az asszír hódítás	17
3. Szamária és ostroma	19
3.1 „Omri háza”	19
3.2 A város ostroma	20
3.3 Az asszír annektáció – Szamerina provincia	22
4. A deportálás időszaka	23
4.1 Az asszír deportáció	23
4.2 Kitelepítés Izraelből	27
4.3 Betelepítés Izraelbe	30
Összegzés	33
Bibliográfia	35

Bevezetés

A dolgozatomban az Izraeli Királyságot, és annak bukását mutatom be. Négy kérdésre keresem a választ; milyen helyzetben volt az Izraeli Királyság az asszír hódítás kezdetén, milyen tényezők játszottak közre a bukásban, hogyan esett el a királyság, illetve hogyan és miért deportálták a lakosság jelentős részét a területéről. Ezért a disszertációt négy fő fejezetre tagoltam. Az eseményeket az átláthatóság és egyszerűség kedvéért kronológiai sorrendben ismertetem, ezáltal ugyanis az Izraeli Királyság bukásához vezető út egy nagy lineáris folyamatként prezentálható.

Első részében a királyság létrejöttét, helyzetét, ellenfelének felemelkedését és az első összecsapásaikat mutatom be. A második részben az „utolsó napokat” vizsgálom, illetve, hogy milyen folyamatok vezettek az asszír megszállásig. A harmadik fejezetben az izraeli főváros, Szamária felemelkedését és bukását ismertetem, valamint az elestét követő annekiót. A dolgozat negyedik, egyben záró fejezetében az asszír deportálás lefolyását elemzem általánosságban és az Izraeli Királyság függvényében.

Külön figyelmet fordítottam arra, hogy a modern szakirodalmak mellett minél több primer forrást is felhasználjak az események érthetőbbé tétele érdekében. Izrael szempontjából a KÁROLI Gáspár által fordított Biblia állt első helyen, ezt azonban igyekeztem kellő forráskritikával kezelni. Segítségemre voltak a különböző asszír feliratok; győzelmi reliefek, krónikák, évkönyvek, zsákmánylisták. Ezek egy részéből több változat és fordítás is a rendelkezésemre állt, így ezeket egymással összevetve ismertetem. Amennyiben egy-egy forrás nem állt rendelkezésemre magyarul, úgy azt saját fordításban közlöm, amely minden esetben az angol szöveg alapján készült. Ugyanakkor a téma vizsgálásában nem törekedhettem teljességre, a dolgozat terjedelmi korlátai miatt.

1. Az Izraeli Királyság

1.1 A Királyság létrejötte és kettészakadása

Az Izraeli Királyság Kr. e. 1000 körül jött létre egy Benjamin-törzsbéli férfi, Saul, Kis fia vezetésével.¹ Kezdetleges királysága ekkor még csak a dél-efraimi, tehát a Benjamin-törzsi területekre terjedt ki.²

Saul uralmával megkezdődött az Izraeli Királyság harca a fennmaradásért és a József idején kisorsolt törzsi szállásterületek maradékának meghódításáért.³ Az új király háborút viselt a moábiakkal, ammóniakkal, edómiakkal és a zsidók ősellenségeivel, a filiszteusokkal.⁴ Bár győzelmet győzelemre halmozott, az első, egyben a véget jelentő vereség elkerülhetetlenné vált. Saul a filiszteusokkal vívott Gilboa-hegyi csata közben vesztét megérezve kardjába dőlt. Az ütközet megnyerhetetlen volt, köszönhetően az alapos filiszteus haditerveknek és az effektíven bevetett harci kocsiknak. A diadal azonban rövid életűnek bizonyult, az Izraeli Királyság „életben” maradt, és rövidesen folytatta korábbi tevékenységét.⁵

Saul halála után a hatalmat egy híresebb személy, Dávid (ur.: Kr. e. 1010–970), Jísáj fia vette át.⁶ Kezdetben Dávid jó kapcsolatot ápolt Saullal, de később megromlott kettejük között a viszony. Dávid, Saullal a sarkában, egy kis, hozzá hű csapat élén vándorolt a Júdeai-sivatagban és a Júdeai-hegységben, a környező népek támogatását élvezve.⁷ Bujkálásának egy váratlan lépéssel vetett véget: Ákis filiszteus király szolgálatába szegődött, aki kapva kapott a Saul hadait megosztó lehetőségen. Számításainak keresztbe tett Dávid ügyes manőverezése, ugyanis a filiszteus elvárásokkal szemben nem küzdött a saját népe ellen. Több éven keresztül szolgált Ákis udvarában, és valószínűleg csak a tragikus kimenetelű Gilboa-hegyi ütközetet követően, megragadva a hatalom megszerzésére a kiváló alkalmat, hagyta ott urát, és vonult be Hebronba, ahol rövidesen Júda és Benjamin királyává kenték fel.⁸ Dávid ezután leszámolt Saul megmaradt híveivel, majd tárgyalásokba kezdett a néhai király fiával, Is-bósettel⁹ és annak hadvezérével,

¹ MILLER – HAYES 2003, 115.

² MILLER – HAYES 2003, 132.

³ KREUZER 2014, 5–7., József 1–24

⁴ 1Sám 14:47-48, MILLER – HAYES 2009, 135.

⁵ HERZOG – GICHON 1997, 96.

⁶ FISCHER 2009, 1–3.

⁷ FISCHER 2009, 2–3., MILLER – HAYES 2003, 159., FINKELSTEIN – SILBERMAN 2001, 137.

⁸ MILLER – HAYES 2003, 159–160.

⁹ A Biblia (2Sám 2:8-10) alapján Is-bóset Saul törvényes utódja lehetett, legalábbis az északi országrészben. „És királlyá tette őt [Is-bósetet] Gileádon, Asuron és Jezréel városán, és az Efraim és Benjamin nemzetségein, és az egész Izráelen.” (2Sám 2:9)

Abnérral. Rövidesen azonban mindketten vérbosszú áldozataivá válnak, így az izraeli trón felé vezető út teljesen megnyílt a leendő király előtt.¹⁰ A Szentírás szerint Hebron városában Izrael vénei királyukká kenték őt „az Úr előtt”.¹¹

Dávid rövidesen belevágott uralkodásának legfontosabb eseményébe: Jeruzsálem elfoglalásába.¹² A jebúsi kézen lévő, a júdai és benjamini törzsterületeken elhelyezkedő várost Izrael királya csellel vette be, amely így sértetlenül állt a rendelkezésére. Dávid itt rendezte be a királyság új fővárosát és az Örökkévaló kultuszának központját – rövidesen a zsidók egyik legszentebb ereklyéjét, a Frigyládát is ide szállíttatta.¹³

Az ezt követő időszakban Dávid, Saulhoz hasonlóan hadjáratokat vezetett a környező népek ellen, sikerekkel. A király azonban nem minden téren volt ilyen szerencsés, az állandó északi-déli feszültségek mellett saját fia, Absalom, majd egy benjámini ember, Seba lázadt fel ellene.¹⁴ Bár mindkét lázadást leverték, azok komoly problémákra vetettek fényt az utódlás kérdésében.¹⁵ Dávid ugyanis nem rendelkezett, még uralkodása vége felé sem, hivatalos trónörökösrel. Az Adonijával és társaival való öröklési konfliktust követően azonban sürgetővé vált a helyzet konszolidálása, így Dávid király az egyik fiát, Jedidját,¹⁶ a későbbi Salamont tette meg régenssé, még életében.¹⁷

A frissen hatalomra kerülő Salamon, ha hihetünk a Biblia tudósításának, „...*feljebb magasztaltaték [...] gazdagsággal és bölcsességgel a földön való minden királyoknál.*”¹⁸ Bár ez, és a Szentírás egész Salamon-képe meglehetősen túloz, az erősen idealizált kép ellenére Izrael új királya vitathatatlanul az egyik legjelentősebb uralkodója volt a Kr. e. 10. század történelmének.¹⁹

Salamon (ur.: Kr. e. 970–930) uralkodásának kezdetén gyorsan leszámolt a korábban fellázadt Adonijával. Hatalmát megszilárdítva belekezdhetett az őt híressé tévő építkezésekbe, kereskedelmi kapcsolatok kiépítésébe, hadseregfejlesztésbe. Jeruzsálem hatalmas fejlesztéseken ment keresztül, királyi palotát, védelmi rendszereket/falakat emelt, illetve felépítette a jeruzsálemi Templomot.²⁰ A föníciai király, Hiram segítségével felépített

¹⁰ KARASSZON 2009, 89–90.

¹¹ 2Sám 5:3

¹² MILLER – HAYES 2003, 162., FISCHER 2009, 5–6.

¹³ MILLER – HAYES 2003, 162., FISCHER 2009, 5–6.

¹⁴ FINKELSTEIN – SILBERMAN 2001, 138., FISCHER 2009, 6.

¹⁵ MILLER – HAYES 2003, 166–170., FINKELSTEIN – SILBERMAN 2001, 138.

¹⁶ 2Sám 12:25

¹⁷ KARASSZON 2009, 95–96.

¹⁸ 1Kir 10:23

¹⁹ NITSCHÉ 2017, 3–7.

²⁰ NITSCHÉ 2017, 5–6., MILLER – HAYES 2003, 193., 198.

Templom Salamon Saul és Dávid jahvista valláspolitikáját kívánta magasabb szintre emelni, így azt az Örökkévalónak szentelték, és a Frigyládát is itt helyezték el.²¹

A főváros fejlesztése mellett megerősítette, illetve felépítette a Júda földjén található Hácórt, Megiddót, Gezert, Bét-Horont, Baalátot és Támárt.²² A fent említett városok elhelyezkedése alapján tudatos erődrendszer-kiépítésről volt szó.²³ Szintén a védelmet szolgálta a híres istállók felépítése királyság szerte, amelyek a lovaskocsis csapatok lóállományát szállásolták és látták el. Salamon seregében mintegy 12000 harckocsizó szolgált 1400 kocsin, ezzel pedig az Izraeli Királyság a térség egyik legnagyobb katonai hatalmát képviselte.²⁴

Salamon királyt azonban legendás bölcsessége sem mentette meg az ország belső megosztottságától. A feszült északi-déli ellentét nem enyhült az új uralkodóval, sőt, a király több rendelkezése miatt csak tovább éleződött a helyzet.²⁵ Ezek közül mindenképpen kiemelendő az új közigazgatási rendszer, a helytartóságok problematikája, illetve a robot kérdése, amely hatalmas terhet rótt a népességre.²⁶ Ennek leghíresebb emléke az efraimi Jerobeám „lázdása”. Jerobeám kezét emelt Salamonra, ezért menekülnie kellett, és Egyiptomba távozott.²⁷

Halála előtt Salamon Rehoboám nevű fiát tette meg örökösévé, akit a nagy király eltávozása után gyorsan fel is kentek Jeruzsálemben; ezzel Rehoboám hatalmát elismerték Júdában. Az északi országrészben azonban nem mentek a dolgok gördülékenyen, és az új uralkodó hamarosan olyan konfliktusban találta magát, ami az Izraeli Királyság kettészakadásához vezetett.²⁸

Rehoboámot (ur.: Kr. e. 922–907) Jeruzsálemben királlyá kenték, ezzel Júda hivatalos ura lett. Ez nem is meglepő, hiszen a jeruzsálemi fővárosú dávidi dinasztia hatalmát maga Jahve garantálta (a salamoni teológia alapján);²⁹ ezzel Rehoboám legitimációja biztosítva volt.³⁰ Az északi országrészben nem volt ennyire magától értetődő az uralma.

²¹ FINKELSTEIN – SILBERMAN 2001, 139., MILLER – HAYES 2003, 192–193.

²² MILLER – HAYES 2003, 199–200.

²³ HERZOG – GICHON 1997, 123.

²⁴ HERZOG – GICHON 1997, 121–122., BRIGHT 1983, 207.

²⁵ MILLER – HAYES 2003, 180., 1Kir 4:1-19 a salamoni „hivatalnokok” felsorolása, 2Sám 20:24 a már Dávid idején is tevékenykedő felügyelő, Adorám említése, 1Kir 5:27-30 robotmunkások.

²⁶ KARASSZON 2009, 102–103.

²⁷ MILLER – HAYES 2003, 206., 1Kir 11:26-40

²⁸ MILLER – HAYES 2003, 217–218.

²⁹ A 2Sám 7:8-17, 23:1-7, 1Kir 8:46-53, 9:2-9, illetve zsoltárok alapján „összeállított” teológia (Cijón-teológia), aminek alap tételei: Jeruzsálem a főváros, Dávid és leszármazottai a királyok, a Szentély központi szerepe kiemelt, a dávidi dinasztia és Jahve között közvetítői szerep van a nép felé, Jeruzsálem és a dávidi dinasztia fennmaradása a Jahve iránti hűségen múlik.

³⁰ BRIGHT 1983, 223., MILLER – HAYES 2003, 218.

Az északi és déli országrész képviselői, valamint Rehoboám Sekemben találkoztak, hogy megoldást találjanak a nézeteltérések rendezésére.³¹ A kísérlet azonban csúfosan megbukott, így a várt kiegyezés elmaradt.³²

Az északi országrész képviselői egyszerű követeléssel álltak elő: azt akarták, hogy a salamoni terhek enyhítésre kerüljenek, kiemelten a robot esetében.³³ Ennek elfogadása esetében megtették volna Rehoboámot Izrael (azaz az északi országrész) királyának.³⁴ Rehoboám, hallgatva tapasztalatlan tanácsadóira, sértő módon utasította vissza a kérést.³⁵ A király drasztikus lépéssel akarta kézben tartani az irányítást, és a lázadó izraeli képviselők megregulázására a robot felügyelőjét, Adorámot rendelte ki. A pályafutását, mint a kényszermunka inspektora, még Dávid idején elkezdő Adorám egyet jelentett Salamon gyűlölt munkapolitikájával, sekemi küldetése emiatt eleve kudarcra volt ítélve. A fellázadt izraeliek halálra kövezték Adorámot, és valószínűleg Rehoboám is erre a sorsra jutott volna, ha nem menekül el fejvesztve Sekemből.³⁶ Jeruzsálembe érve hatalmas sereget szervezett, végül az északi területek visszahódítása elmaradt.³⁷ Az Izraeli Királyság ezzel véglegesen két részre szakadt.³⁸

A korábbi királyságból két önálló állam jött létre. A déli részen a Júdai Királyság alakult ki, Jeruzsálem központtal. Új királya értelemszerűen Rehoboám volt. Az északi részen létrejövő állam az Izrael nevet vette fel,³⁹ királyának pedig a korábbiakban említett Jerobeámot (I. Jerobeám, ur.: Kr. e. 930–910) választotta a nép, aki időközben visszatért Egyiptomból.⁴⁰ Fővárossal/központtal ekkor még nem is rendelkezett, Jerobeám rövid ideig Sekemben, majd Penuélben tartózkodott, végezetül Tircára esett a választása; ez lesz az új Izraeli Királyság centruma éveken keresztül.⁴¹

1.2 Problémák és megoldások

³¹ MILLER – HAYES 2003, 218., KARASSZON 2009, 105.

³² BRIGHT 1983, 223., KARASSZON 2009, 105–106., 1Kir 12:4-18

³³ MILLER – HAYES 2003, 219.

³⁴ 1Kir 12:4

³⁵ BRIGHT 1983, 223., 1Kir 12:14

³⁶ MILLER – HAYES 2003, 219–220.

³⁷ 1Kir 12:21-24

³⁸ KARASSZON 2009, 106.

³⁹ MILLER – HAYES 2003, 219–220.

⁴⁰ BRIGHT 1983, 223.

⁴¹ PAKKALA 2011, 2–3., KARASSZON 2009, 107–108.

Az Izraeli Királyság kezdetben tulajdonképpen híján volt minden olyan elemnek, amivel egy államot stabilizálni lehet: ideig-óráig nem volt fővárosa, szervezett hadserege, közigazgatási rendszere, hiányzott a királyi legitimitást biztosító vallási háttér, és hivatalos kultusz sem volt – a jeruzsálemi Jahve-kultusz ugyanis, érthető okok miatt,⁴² alkalmatlanná vált államszintű „használatra”.⁴³ Ezen problémák felgöngyölítése I. Jerobeámra várt, aki a felsoroltak mindegyikére talált végül megoldást, vagy elfogadható alternatívát, kivéve egyre, a dinasztiaalapításra.⁴⁴ Szemben a Júdai Királysággal, itt nem működött megfelelően a dinasztikus öröklés, ami drasztikus tettekre készítette a trónra vágyakozó személyeket.⁴⁵

I. Jerobeámot fia, Nádáb (ur.: Kr. e. 910–908) követte a trónon, de rövidesen merénylet áldozata lett. Lázadó hadvezére, Baasa nemcsak vele, de az egész Jerobeám-családdal végzett, hogy hatalmát bebiztosítsa.⁴⁶ Baasa (ur.: Kr. e. 908–886) hosszú uralkodása alatt a belső rendezésen dolgozott, illetve hadat viselt Júdával és áruló szövetségese, az arámi Damaszkusz ellen.⁴⁷ Halála után fia, Éla (ur.: Kr. e. 886–885) örökölte a trónt, akivel rövidesen leszámolt a szekérhadsereg vezére, Zimri.⁴⁸ Zimri kiirtotta a Baasa-családot, de ő sem sokáig élvezhette a trónt, az izraeli hadsereg egy része ugyanis egyik vezérüket, Omrit akarta királyuknak, és hogy ezt be is teljesítsék, Tirca ellen vonultak. Zimri végső kétségbeesésében öngyilkosságot követett el.⁴⁹ Omri előtt azonban állt még egy akadály, ugyanis Zimri halála után a nép két pártra szakadt, és feltűnt egy Tibni nevű személy, trónigénnyel. Tibniről nem sokat tud a történetírás, és olyan hirtelen tűnt el, ahogy érkezett.⁵⁰ A hatalmat Omri vette át, immár véglegesen.⁵¹ Omri (ur.: Kr. e. 885–874), szemben a korábbi királyokkal, sikeresen meg tudta vetni a lábát a viharos izraeli belpolitikában, dinasztiaja több mint negyven évig hatalmon marad, ez az idő pedig a prosperálás és együttműködés időszakává vált.⁵²

Az Izraeli Királyság ellenőrizte a legfőbb szíriai-palesztinai kereskedelmi utakat, az ezek feletti kontroll megszerzése pedig sok, a területen jelentős hatalom célja volt.⁵³ A királyság rövidesen szorongatott helyzetben találta magát: északról és keletről az arámiak, nyugatról a

⁴² Az Izraeli Királyság a Jeruzsálemtől való kultikus-vallási függést akarta megszüntetni, ezért szakadt el a Szent Várostól, és alapított új kultushelyet Bételben.

⁴³ PAKKALA 2011, 3–4., BRIGHT 1983, 228.

⁴⁴ LIVERANI 2007, 105.

⁴⁵ MILLER – HAYES 2003, 232.

⁴⁶ ACHENBACH 2008, 2., BRIGHT 1983, 230.

⁴⁷ MILLER – HAYES 2003, 232.

⁴⁸ LIVERANI 2007, 105., BRIGHT 1983, 230.

⁴⁹ MILLER – HAYES 2003, 251–252.

⁵⁰ 1Kir 16:21–22

⁵¹ KARASSZON 2009, 108–109.

⁵² KRATZ 2015, 22., MILLER – HAYES 2003, 237–238.

⁵³ MILLER – HAYES 2003, 223.

filiszteusok.⁵⁴ Ezeken kívül az Izraeli Királyság egyik legnagyobb, állandó gondját az I. Jerobeám és Omri uralkodása közötti időszakban „testvére”, a Júdai Királyság jelentette, illetve annak szövetségesei.⁵⁵ A gyakori határharcok jelentős mértékben örölték fel a királyságok hadseregeit.⁵⁶ Sokkal nagyobb problémát okozott azonban egy váratlan egyiptomi „villámháború”, amit Sesonk fáraó (Kr. e. 945–924), a XXII. dinasztia alapítója indított a két királyság ellen, feltételezhetően Kr. e. 925-ben. Problémát jelent a fáraó töredékes sztéléje, ami három különböző hadjáratot említ a területek ellen; mindezekből legalább hároméves kampánysorozatra lehet következtetni. Ez erősíti azt a hipotézist, hogy még Salamon idején elkezdődtek az egyiptomi betörések.⁵⁷ A hadjárat célja nem feltétlen a területszerzés volt (bár BRIGHT szerint Gerár környékén hagytak egy hídfőállást);⁵⁸ MILLER és HAYES úgy vélekednek, hogy a fő cél Sesonk tekintélyének a kiterjesztése, kereskedelmi utak feletti ellenőrzés megerősítése és a zsákmányszerzés volt.⁵⁹ Sesonk fáraó győzelmi felirata nagyjából százötven elpusztított települést tart számon, ezek töredékét sikerült azonban azonosítani és elhelyezni; a régészeti leletek és a felirat adatai így nehezen összeegyeztethetőek.⁶⁰

Az egyiptomi villámhadjárat, bár hatalmas pusztítással járt, hosszú távon önmagában nem okozott komoly fejtörést I. Jerobeámnak. Egyiptom belpolitikai gondokkal küzdött (ez is ösztönözhetette a fáraót a villámháborúra), így Sesonk végül hazatért.⁶¹ A visszavonulás szinte teljes volt (a feljebb említett gerári hídfő kivétel), az Izraeli Királyságnak pedig volt elég ereje összeszednie magát, de ezalatt az idő alatt sebezhetővé vált. Ezt a pillanatnyi állapotot használta ki az arámi Damaszkusz (vagy Damaszkuszi Királyság), ami elfoglalt több várost a Golán-fennsíkon. Jerobeámnak bele kellett törődnie Moáb és Ammón lázadásába és elszakadásába is.⁶²

Damaszkusz az északi-déli határvillongások idején szövetségben állt az Izraeli Királysággal, de Júdával is jó viszonyt ápolt. Így amikor a júdai Ászá és az izraeli Baasa között kiújultak a harcok, és előbbi szorongatott helyzetbe került, a damaszkuszi királyhoz, I. Ben-Hadadhoz fordult segítségért.⁶³ Az arámiak nem sokat késlekedtek, feldúlták északon Dánt és Naftalit, és

⁵⁴ KRATZ 2015, 22.

⁵⁵ MILLER – HAYES 2003, 233.

⁵⁶ HERZOG – GICHON 1997, 131–132.

⁵⁷ LIVERNAI 2005, 101., MILLER – HAYES 2003, 232–233.

⁵⁸ BRIGHT 1983, 226.

⁵⁹ MILLER – HAYES 2003, 233.

⁶⁰ FINKELSTEIN – SILBERMAN 2001, 170–171.

⁶¹ BRIGHT 1983, 226.

⁶² HERZOG – GICHON 1997, 132–133.

⁶³ ACHENBACH 2021, 2., KARASSZON 2009, 107.

valószínűleg meg is szállták ezek egy részét,⁶⁴ miközben a júdai hadak lerombolták Baasa épülőfélben lévő erődjét, Rámát.⁶⁵

Összegezve az I. Jerobeám és Omri hatalomra jutása közötti időszakot, elmondható, hogy az Izraeli Királyság veszített területeket, de kevesebbet, mint amennyit szerzett – vagyis sikerült gyarapodnia. Az efraimi magterület gileádi és felső-galileai földekkel egészült ki, a Földközi-tengerre való kijárás továbbra is szabad maradt, ahogy a *via maris* és egyéb kereskedelmi útvonalak feletti ellenőrzést is sikeresen megtartották az északiak.⁶⁶ Nem sikerült viszont stabilizálni a belpolitikai helyzetet (ezt majd csak Omri és utódai teszik meg), sem a külpolitikait. A királyság továbbra is ki volt téve a támadásoknak, mivel majdnem minden oldalról körülvették az ellenséges júdaiak, filiszteusok, arámiak és föníciaiak.⁶⁷ Egy távolabbi ellenfél, Egyiptom ellenben „kiesett a játékból”, így onnan érkező támadással nem kellett számolni, ám a messzi, de nem túl távoli Mezopotámiában már ébredőben volt egy új nagyhatalom.⁶⁸

1.3 Asszíria színre lépése

1.3.1 Egy új ellenfél

Asszíria Saul, Dávid és Salamon uralkodásának idején kezdte meg lassú regenerálódását a „sötét kor” utáni pusztításból.⁶⁹ A millenium, azaz a Kr. e. 1000. év előtt és után is komoly területi veszteségeket elszenvedő Asszíria sorsát II. Assur-dán és II. Adad-nérári fordították meg, akik visszaszerezték a korábban elvesztett területeket egy részét, hatalmas hadizsákmányra téve szert ezzel. II. Tukultí-Ninurta folytatta apja, Adad-nérári harcias politikáját, és többek között a korábban legyőzött Babilónt hódoltatta.⁷⁰

Eckart FRAHM, az asszír birodalom híres kutatója által csak „rekonkvizta időszaknak” nevezett, majdnem százéves periódus alatt indultak meg az első asszír hadjáratok a Levante irányába (a Kr. e. 800-as évek elején).⁷¹ Két uralkodó, II. Assur-nászír-apli és III. Sulmánu-asarédu vezette

⁶⁴ LIVERANI 2007, 107.

⁶⁵ MILLER – HAYES 2003, 234.

⁶⁶ LIVERANI 2007, 107.

⁶⁷ KRATZ 2015, 22.

⁶⁸ BRIGHT 1983, 233.

⁶⁹ ROAF 1998, 158.

⁷⁰ FRAHM 2017, 165–167., ROAF 1998, 159.

⁷¹ FRAHM 2017, 167.

a térségbe hadseregét, mielőtt az asszír belpolitika viharos vizei vissza nem fogták a királyokat. Céljuk azonban nem volt azonos, míg II. Assur-nászír-apli csak a befolyási övezetét kívánta kitolni és szemre venni – mondhatni kalandozott – addig III. Sulmánu-asarédut már a zsákmányszerzés vezette.⁷²

Assur-nászír-apli „hadjárata” alatt tulajdonképpen nem is keveredett fegyveres konfliktusba (ez alól az egyetlen kivételt Karkemis ostroma képezi, ahol kérdéses, hogy tényleg sor került katonai akcióra vagy sem), csak hadseregével végigvonult a Levante északi részén, több föníciai várostól adót szedett (erről pontos lista is rendelkezésünkre áll), illetve rituális cselekményeket hajtott végre – megmosta fegyvereit a Földközi-tengerben, majd ritka és különleges fákat vágatott ki a Libanonon.⁷³ Mindezeket egyik feliratán örökítette meg. Közvetlen kapcsolatba szinte biztosan nem került az Izraeli Királysággal, ám utóbbinak, illetve az egész szíriai-palesztinai térségnek komoly figyelmeztetés volt ez, és előre vetítette a közelgő asszír hadjáratokat, amik majd a térség lassú pusztulásához, illetve a lakosság eltűnéséhez fognak vezetni.⁷⁴

III. Sulmánu-asarédu hosszú uralkodása alatt több hadjáratot is vezetett a szíriai-palesztinai államok ellen. A hat kampány alatt sikerült területeket, vazallusokat és hatalmas zsákmányt szereznie, de rövidesen, már az első hadjáratán szembesülnie kellett azzal, hogy a Levante kemény diónak bizonyul.⁷⁵ Sulmánu-asarédu két nagy állammal nézett szembe (közvetlenül) Szíria-Palesztinában: Hamattal és a Damaszkuszi Királysággal.⁷⁶ Ezek, és szövetségeseik várták az asszír hadsereget Kr. e. 853-ban. A korábban Urartu és Bít-Adíni ellen sikeresen hadakozó Sulmánu-asarédu váratlanul szívós ellenállásba ütközött. Több szíriai-palesztinai állam csatlakozásával megalakult az első asszírellenes koalíció, akik Qarqarnál ütköztek meg a hódító csapatokkal. Bár III. Sulmánu-asarédu igyekezett méltóságát megőrizni és hírnevét makulátlanul hagyni, sztéléje állításaival szemben a csatát elveszítette.⁷⁷ A koalíció elsőprő győzelme, ha csak rövid időre is, de visszavette az asszírok levantei kísérleteit, akik pár évig inkább délen harcoltak tovább a babilóni fronton.⁷⁸

⁷² BAGG 2017, 269., KARASSZON 2009, 114.

⁷³ YOUNGER 2018, 19., FRAHM 2017, 169.

⁷⁴ YOUNGER 2018, 20.

⁷⁵ BAGG 2017, 269.

⁷⁶ YOUNGER 2018, 21.

⁷⁷ ROBKER 2017, 1–2., FRAHM 2017, 171.

⁷⁸ FRAHM 2017, 171.

1.3.2 Áháb és a qarqari csata

Áháb (ur.: Kr. e. 874–853), miután átvette apjától, Omritól a trónt, megmaradt az általa lekövezett politikai úton. A korábbi, Izrael-Júda szövetség az ő uralkodása alatt jutott tetőpontjára, belpolitikailag az ország stabil volt és egységes a felsőbb rétegek és az uralkodóház esetében, amihez Áháb tartós és elsőprő katonai sikerei is hozzájárultak. Akadtak azonban ellentétek az egyszerű társadalom és az uralkodó réteg között.⁷⁹ A Biblia rendkívül negatív színben tünteti fel Omri fiának politikai pályafutását, aki „...*elméne, és feleségül vevé magának Jezabélt, Ethabaálnak, a Sidonbeli királynak leányát, és elmenvén, a Baálnak szolgálta, és meghajtá magát.*”⁸⁰ Az államvallás ügye, konkrétan a Baál-Jahve kultuszok szinkronizálása vitathatatlanul törést eredményezett a társadalmon belül,⁸¹ de kritikát kapott az Áháb külkapcsolatait erősítő érdekházasság is.⁸² Külpolitikai téren szintén megemlíthető a hadisikerek magas száma; a hódítások megtartása, újak végrehajtása, illetve Áháb gondosan megtervezett szövetségi rendszere, ami így biztosította a két királyságot.⁸³ Filisziát legyőzte még Omri, Moábot részlegesen annektálta Áháb, sikerült házassággal megpecsételt szövetséget kötni Türosszal (és ezzel együtt a föníciai területekkel), Edómot a fennhatósága alá hajtotta és Ammón is az Izraeli Királyság szövetségese lett.⁸⁴ Ezzel a királyság minden figyelmét ellenfelére, Arám-Damaszkuszra tudta koncentrálni. Az izraeli-arámi szembenállás kiobbantója II. Ben-Hadad volt, aki, félve Izrael megerősödésétől, háborút indított. Szamáriát vette ostrom alá, azonban a város kitartott, és sikerült visszaverni a támadást. Ezek után pár évvel Áháb indította meg hadjáratát a Golánon, és sikerült is totális vereséget mérni Ben-Hadad csapataira. Az izraeli király szokatlan módon kegyelmet gyakorolt az arámi király felett, és visszakísértette hazájába. A tettére nemcsak nagylelkű és lovagias személye adta az okot – Áháb minden bizonnyal tisztában volt az újkeletű asszír veszéllyel, ezért fontosnak tartotta az Izrael és Damaszkusz közötti hadakozások konszolidált lezárását, hogy a jövőben, adott esetben, együtt tudjanak fellépni egy támadással szemben.⁸⁵ A történelem hamarosan igazolta ezt a meglátást, III. Sulmánu-asarédu hadai megindultak a Levante ellen.

⁷⁹ MILLER – HAYES 2003, 237–238.

⁸⁰ 1Kir 16:31

⁸¹ WAGNER 2007, 4–6.

⁸² KARASSZON 2009, 110.

⁸³ BRIGHT 1983, 233–234.

⁸⁴ MILLER – HAYES 2003, 255.

⁸⁵ KOMORÓCZY 1995, 172., HERZOG – GICHON 1997, 139–146.

III. Sulmánu-asarédu első nagy levantei hadjárata Kr. e. 853-ban indult meg, elsődleges célja pedig Hamat térdre kényszerítése volt.⁸⁶ Az előretörő asszírok a felőrlés lassú stratégiáját választották, ám az Orontész-folyó felső völgyénél lévő Qarqar városa mellett beleütköztek az asszírellenes koalíció csapataiba.⁸⁷ A koalíciót az izraeli Áháb, az arámi II. Ben-Hadad (bár tényleges vezetői szerepéhez erős kétség fér korábbi megalázó vereségei miatt) és a hamati Irhuleni vezette, de több más szíriai-palesztinai állam is küldött katonákat a zászlajuk alá.⁸⁸ III. Sulmánu-asarédu Kurkh-sztéléjén megörökítette a koalíció erejét, feltételezhetően nem lekicsinyítve azt. „1200 szekér, 1200 lovas, 20000 katona az arámi Hadadezertől; 700 szekér, 700 lovas, 10000 katona a hamati Irhulenitől; 2000 szekér és 10000 katona Áhábtól az izraelitől; 500 katona a Que-iektől, 1000 katona a muszriaktól, 10 szekér, 10000 katona az irkanatiaktól, 200 katona Matinubaáltó, az arvaditól, 200 katona az uszanatiaktól, 30 szekér, [1000]⁸⁹ katona a siáni Adunu-baáltól, 1000 teve az arab Gindibutól, [1000]⁹⁰ katona Baszá[tól], az ammonita Ruhubi fiától...”⁹¹ Figyelembe véve HERZOG és GICHON kiegészítéseit a hiányzó számok esetében, a szövetségesek 52900 gyalogos katonát, 3940 harci kocsit, 1900 lovas és 1000 tevést vonultattak fel a csataterre, ami a korban rendkívül jelentős hadseregnek számított. Sajnos III. Sulmánu-asarédu csapatainak száma nem ismert, de későbbi szíriai-palesztinai hadjáratai folyamán több, mint 100000 főt irányított.⁹²

Áháb és a koalíció a feltételezések szerint elsőprő győzelmet aratott, ami aztán évekre visszavette az asszírok vállalkozó kedvét.⁹³ Bár az eddigre legendássá vált Áháb rövidesen életét vesztette a kiújuló arámi-izraeli konfliktusban,⁹⁴ III. Sulmánu-asarédu csak Kr. e. 849-ben próbálkozott ismét a Levante államainak prédálásával. A koalíció feltételezhetően Áháb halála után is fennmaradt, de a 849. évi kampányról csekély információval szolgálnak Sulmánu-asarédu feliratai, akárcsak a 848. és a 845. évről. A balsors azonban kegyetlenül közbeszólt, a Damaszkuszi Királyságban Hazaél vette át erőszakkal II. Ben-Hadadtól a hatalmat,⁹⁵ az Izraeli Királyságban pedig Kr. e. 842-ben⁹⁶ Jéhu, a hadsereg fővezére hajtott végre véres puccsot.⁹⁷

⁸⁶ YOUNGER 2018, 21.

⁸⁷ HERZOG – GICHON 1997, 147.

⁸⁸ KOMORÓCZY 1995, 173., BRIGHT 1983, 235.

⁸⁹ HERZOG – GICHON szerint 10000 fő (ANET 278–279.)

⁹⁰ HERZOG – GICHON szerint 1000 fő (ANET 278–279.)

⁹¹ ARAB I, §§ 595–96, 601, 610–611.

⁹² FRAHM 2017, 171.

⁹³ FRAHM 2017, 171.

⁹⁴ KÖSZEGHY 2010., 1Kir 22:1-6, 29-37 Áháb a Kr. e. 853-as, Ramót-Gileáért vívott csatában szerzett halálos sebet, melybe a harcok végeztével behalt.

⁹⁵ TIMM 2021, 2–3.

⁹⁶ Kr. e. 843 és 841 is lehetséges éve a puccsnak.

⁹⁷ BRIGHT 1983, 241–242.

Az északi országrész ezzel meglehetősen kellemetlen helyzetbe került mind belpolitikailag, mind külpolitikailag.

1.3.3 Jéhu

Jéhu (ur.: Kr. e. 842k.–814) arámiak támogatta hatalomátvétele egy új korszak kezdetét jelentette.⁹⁸ A trónkövetelő hadvezér esztelen brutalitással mészárolta le az Omri-dinasztia minden tagját, de még szövetségeseik egy részét is.⁹⁹ A gyilkolászás következtében az Izraeli Királyság elvesztette föníciai szövetségeseit, de az arámiakkal való kiegyezés is hamar zátonyra futott. A Júdai Királyság és az északiak között megszűnt az Omridák alatti szoros szövetség, és többet nem is sikerült újjáéleszteni azt.¹⁰⁰ Az Izraeli Királyság hamarosan asszír adófizetővé vált, ráadásul, ennek tetejébe, évtizedeken keresztül a Damaszkuszi Királyság hódoltatta őket.¹⁰¹ Az asszírellenes koalíció az Omridák és II. Ben-Hadad halálával elvesztette vezetőit, és rövidesen össze is omlott.¹⁰² Ennek következményei nem vártak sokáig magukra.

III. Sulmánu-asarédu csapatai rövidesen mozgásba lendültek, és megindult a Kr. e. 841. évi kampány, amiről az asszír király a Fekete obeliszken adott hírt a későbbiekben.¹⁰³ A hadjárat első állomása a Damaszkuszi Királyság volt. A trónbitorló Hazaélnek esélye sem volt Sulmánu-asarédu hadaival szemben. Az uralkodó így tudósít erről: „*Az arámi Hazaél szállt szembe velem csatában. Elfoglaltam tőle 1121 szekerét, 470 lovasát táborával együtt...*”¹⁰⁴ Az arámi király Damaszkuszba menekült vissza, itt érték az asszír hadak. A város egy ideig ostrom alatt állt, a környező vidéket elpusztították, de Hazaélt végül nem tudták térdre kényszeríteni, így az műveleteket beszüntették.¹⁰⁵ III. Sulmánu-asarédu ezután a föníciai partvidéken vonult tovább, adófizetésre kényszerítve Türoszt és Szidónt, valamint az Izraeli Királyságot is. „*Iaua, Omri fiának hadisarca. Ezüst, arany, egy arany tál, egy arany serleg, arany kelyhek, arany kancsók, ólom, pálcák a király keze számára, dárdák. Ezeket kaptam tőle.*”¹⁰⁶ A meglehetősen nagymértékű adó megfizetése mellett Jéhu előkelő helyet is kapott a Fekete obeliszken: az

⁹⁸ LIVERANI 2005, 110, 114.

⁹⁹ 2Kir 9:1-37, 10:1-17

¹⁰⁰ KARASSZON 2009, 117.

¹⁰¹ MILLER – HAYES 2003, 275., LIVERANI 2005, 110.

¹⁰² KRATZ 2015, 23.

¹⁰³ YOUNGER 2018, 22., MILLER – HAYES 2003, 271–274.

¹⁰⁴ ARAB I, §§ 555–56, 568, 589–93.

¹⁰⁵ BRIGHT 1983, 245., YOUNGER 2018, 22.

¹⁰⁶ ARAB I, §§ 555–56, 568, 589–93.

egyik kazettán éppen III. Sulmánu-asarédu előtt csókolja a port, miközben kísérői átadják az „ajándékokat”.¹⁰⁷ Bár a jelenet elsőre megalázónak tűnhet, a valóságban az izraeli király ezzel a gesztussal garantálta magának Sulmánu-asarédu támogatását trónja megtartásában.¹⁰⁸ Elképzelhető, hogy Jéhu tette mögött nem a kétségbeesés, hanem komolyan megfontolt stratégia volt: a behódolással, ha csak egy időre is, de tehermentesíteni tudta magát az asszír veszélytől, akik így figyelmüket az izraeliek ellensége, Hazaélre tudták koncentrálni.¹⁰⁹ A stratégia egészen a Kr. e. 838. évi hadjárat befejeztéig működőképesnek is tűnt.¹¹⁰

Az Izraeli Királyság kálváriája keserűen folytatódott. A Kr. e. 841. évi asszír hadjáratot még egy utolsó nyugati kampány követte 838-ban, amikor is III. Sulmánu-asarédu ismét Hazaél megtörésére indult.¹¹¹ Bár sikerült elfoglalni négy városát (a Fekete obeliszk tanúskodik erről), Damaszkusz továbbra is állta a sarat,¹¹² és az asszír veszély elmúltával elvesztett területei pótlására indult. A Szentírás alapján a Damaszkuszi Királyság „...megveré [...] Izráel[t] minden határában. A Jordántól egészen napkeletig, a Gileádbelieknek, a Gád nemzetségének, Manasse nemzetségének egész földjét. Aroertől fogva; mely az Arnon patak mellett van, mind Gileádot, mind Básánt.”¹¹³ Az ezután következő éveket az állandó arámi betörések és rabszolgaejtő akciók határozták meg – Izrael teljesen ki volt szolgáltatva Damaszkusznak.¹¹⁴

A sors iróniája, hogy az arámi elnyomástól az Asszír Birodalom fogja „felszabadítani” az Izraeli Királyságot. III. Sulmánu-asarédu halálát követően, belső gondok miatt a hadjáratok elmaradtak, majd csak III. Adad-nérári fogja majd újraindítani a levantei kampányt. Asszír ura Kr. e. 796-ban legyőzte a damaszkuszi Hazaél fiát, III. Ben-Hadadot és szövetségeseit,¹¹⁵ eközben pedig Izrael is támadásba lendült, és visszafoglalta a korábban elveszített területeit és városait.¹¹⁶ Ezzel sikerült kiszabadulniuk az arámiak kezei közül, de az Asszír Birodalom árnyéka állandóan a sarkukban volt és maradt is az elkövetkezőkben. A Jéhu-dinasztia első fél évszázada katasztrofális eredményekkel járt, de ez nem volt elég ahhoz, hogy ne történhessen még egy utolsó felragyogás Jóás és II. Jerobeám uralkodása alatt.¹¹⁷ A korábbi, Omrida

¹⁰⁷ YOUNGER 2018, 22., HASEGAWA 2012, 89.

¹⁰⁸ HASEGAWA 2012, 89.

¹⁰⁹ KARASSZON 2009, 116.

¹¹⁰ MILLER – HAYES 2003, 277.

¹¹¹ HASEGAWA 2012, 88.

¹¹² FRAHM 2017, 171.

¹¹³ 2Kir 10:32-33

¹¹⁴ BRIGHT 1983, 245–246., MILLER – HAYES 2003, 284.

¹¹⁵ BAGG 2017, 269., KARASSZON 2009, 117., YOUNGER 2018, 23.

¹¹⁶ 2Kir 13:25

¹¹⁷ MILLER – HAYES 2003, 292–293.

fénykort azonban többet nem lehetett feltámasztani; III. Tukultí-apil-Esarra asszír király trónra kerülésével megkezdődött Izrael halálmarsa az elkerülhetetlen felé.¹¹⁸

2. Az Izraeli Királyság végnapjai

2.1 Az utolsó évek

Az utolsó izraeli fellángolás hamar kialudt. II. Jerobeám fia, Zekarja rövid ideig élvezhette hatalmát. Egy Sallum nevű trónkövetelő Kr. e. 743-ban végzett vele,¹¹⁹ majd feltehetően az egész Jéhu-házat likvidálta.¹²⁰ „*És összeesküdött ellene Sallum, a Jábés fia, és megölte őt a nép szeme láttára, és megölvén őt, ő uralkodott helyette.*”¹²¹ Sallum sem bitorolhatta sokáig ebül megszerzett trónját, egy Menahém (ur.: Kr. e. 743–738) nevű ember Gádból, leszámolt vele, és átvette a hatalmat. Az új király azonban legitimációs problémákkal küzdött, ha hihetünk a Biblia tudósításának.¹²² Tulajdonképpen kapóra jött neki egy új asszír hadjárat a híres-hírhedt III. Tukultí-apil-Esarra vezetésével, aki Kr. e. 738-ban vonult végig az észak-szíriai területeken, hogy leverje Hamat lázadását.¹²³ E kampány során több államtól – például a Damaszkuszi Királyságtól is – szedett adót.¹²⁴ A Szentírás alapján III. Tukultí-apil-Esarra bevonulhatott az Izraeli Királyság területére, hogy Menahémet támogassa, pontosabban, hogy Menahém megvásárolhassa a támogatását 1000 talentum ezüstért.¹²⁵ MILLER és HAYES tanulmányukban kifejtik, hogy a rendkívül magas összegű adó nem egyszerű hadisarc lehetett, az izraeli király az asszír csapatok bevonulását finanszírozhatta, amiből következik, hogy hatalma ténylegesen rendkívül gyenge lábakon állhatott, ha idegen hadsereg bevonására volt szüksége.¹²⁶ Az asszírok rövidesen kivonultak,¹²⁷ ezzel az akcióval pedig az Izraeli Királyság az Asszír Birodalom fél-vazallus, de legalább csatlós államává vált.¹²⁸ Menahém még Tukultí-apil-Esarra hadjárata évében megtért atyáihoz, a trónon fia, Pekahja (ur.: Kr. e. 738–737) követte, öröklési

¹¹⁸ BAGG 2017, 270.

¹¹⁹ ITACH 2018, 58., LIVERANI 2005, 106.

¹²⁰ HASEGAWA 2012, 148.

¹²¹ 2Kir 15:10

¹²² 2Kir 15:19

¹²³ BAGG 2017, 270.

¹²⁴ KARASSZON 2009, 118.

¹²⁵ 2Kir 15:19-20

¹²⁶ MILLER – HAYES 2003, 312.

¹²⁷ 2Kir 15:20

¹²⁸ ITACH 2018, 58.

rend szerint.¹²⁹ Az Izraeli Királyság ekkorra már teljesen kiszolgáltatott helyzetben volt, szorongatva az asszírok és az arámiak által, komoly belpolitikai és társadalmi feszültségekkel kiegészítve.¹³⁰

Menahém fia, Pekahja apja asszírbarát politikáját kívánta folytatni.¹³¹ Nem így az izraeliek, akikről Menahém az adóra való összeget beszédte.¹³² Ezek a csoportok támogatták Pekah (ur.: Kr. e. 737–732) és a gileádiak felkelését, aki megölve Pekahját, elfoglalta Izrael trónját.¹³³ Ezzel a tettel a trónkövetelő tulajdonképpen megpecsételte a királyság további sorsát.

2.2 Pekah és a szíriai-efraimi háború

Mielőtt rátérnék Pekah tevékenységére, mindenképpen szót kell ejtsék Recínről.

Recín a Damaszkuszi Királyság ura volt egészen a Kr. e. 733–732. évi asszír hadjáratig. A feltehetően trónbitorló¹³⁴ arámi király tulajdonképpen alárendeltként kezelte az Izraeli Királyságot, és ambíciózus elképzelései vezették, amikor is támogatta Pekahot a szamáriai trón megszerzésében.¹³⁵ MILLER és HAYES több érvet is felsorolnak emellett, többek között a gileádi segítséget (ezek a területek ugyanis arámi megszállás alatt álltak) és egy közelebbi ismeretséget – Pekah és Recín már viseltek hadat együtt; ezt a Biblia is alátámasztja.¹³⁶

Recín elképzelése rendkívül egyszerű volt: egy új asszírellenes koalíció létrehozása. Ehhez rövidesen csatlakozott Türosz, Gáza, Asqelón, különböző arab törzsek – majd végül, Pekah puccsán keresztül, az Izraeli Királyság is. A koalíció célja az asszírok feltartóztatásán kívül Damaszkusz „nagy Szíriájának” biztosítása, illetve a kereskedelmi utak feletti ellenőrzés meg/visszaszerzése volt.¹³⁷ Volt azonban egy vonakodó fél, a Júdai Királyság, aki Recín többszöri próbálkozásának ellenére sem kívánt belépni a koalícióba.¹³⁸

Áház júdai király vonakodásának pontos oka nem ismert, de feltételezhetően reálisan mérte fel az eseményeket, ez szabott gátat a döntés meghozásában.¹³⁹ A társadalom talán a csatlakozás

¹²⁹ BRIGHT 1983, 262.

¹³⁰ MILLER – HAYES 2003, 312.

¹³¹ ITACH 2018, 66.

¹³² 2Kir 15:20

¹³³ MILLER – HAYES 2003, 312–313.

¹³⁴ MILLER – HAYES 2003, 308., ANET 283.

¹³⁵ NIEHR 2020, 1–2.

¹³⁶ MILLER – HAYES 2003, 313., 2Kir 15:37

¹³⁷ YOUNGER 2018, 26.

¹³⁸ FRAHM 2017, 558.

¹³⁹ LIPINSKI 2020, 60.

mellett állt, ezt viszont elleneztek a jeruzsálemiek és a próféták.¹⁴⁰ Áház hosszas vonakodása és tipródása az egyre feszülő helyzetben komoly következményt eredményezett: Recín és Pekah Kr. e. 734 körül támadást indított Jeruzsálem ellen, ezzel pedig kitört a szíriai-efraimi háború.¹⁴¹ A szíriai-efraimi háború kirobbantásával Recínnek egy célja volt: drasztikus eszközökkel megfosztani Áházt a trónjától, majd pedig a türoszi „Tábeél fiát” a helyére ültetni. Türosz ugyanis egyike volt az asszírellenes megmozdulások leglelkesebb támogatóinak; türoszi uralkodóval Jeruzsálem trónján biztosított lett volna a Júdai Királyság csatlakozása a koalícióhoz.¹⁴² Áház azonban, mivel már korábban adót fizetett a levantei partvidéken átvonuló III. Tukultí-apil-Esarrának (Kr. e. 734), új ura segítségét kérte. Eközben Jeruzsálem ostroma tisztázatlan körülmények között véget ért. Áház és a júdaiak verték vissza a támadást? Recín és Pekah adták fel az ostromot annak esetleges elhúzódása miatt? Nem voltak rá felkészülve megfelelően? Talán mindent arra a sikertelen, Áház elleni merényletkísérletre tettek fel, amit a Biblia is megörökített?¹⁴³ Vagy egy esetleges asszír támadástól féltek, még akkor is, ha azok éppen más területen hadakoztak?

Tukultí-apil-Esarra hadai abban az évben elfoglalták Gázát és innen kiindulva Egyiptom egyes részeit dúlták, így az asszír hadjárat nem Izraelre és szövetségeseire koncentrált, az intervenció később valósult meg.¹⁴⁴ Sokáig késlekedni nem tudtak, félő volt ugyanis, hogy Egyiptom is csatlakozik a koalícióhoz, így Kr. e. 733-ban megindult a 733–732. évi hadjárat, aminek elsődleges célja a Damaszkuszi Királyság „lefejezése” volt. A kampány kezdetének évében az asszírok ostrom alá vették Damaszkuszt, de a művelet elhúzódása miatt a környéket is felprédálták és elpusztították. Közben, hogy a koalíció csapatait megosszák, Izrael területére is betörték.¹⁴⁵ Kr. e. 732-ben végül elesett Damaszkusz, Recín fogságba esett, és rövidesen ki is végezték. A Damaszkuszi Királyságot felszámolták, területét, mint Damaszkusz és Megiddó provincia az Asszír Birodalomhoz csatolták.¹⁴⁶ Ezzel a csapással Arám-Damaszkusz lekerült a Levante sakktáblájáról; szétesett az asszírellenes koalíció.

2.3 Az asszír hódítás

¹⁴⁰ MILLER – HAYES 2003, 327–328.

¹⁴¹ LIPINSKI 2020, 60.

¹⁴² LIPINSKI 2020, 61., MILLER – HAYES 2003, 314.

¹⁴³ 2Krn 28:7 *Annakfelette az Efraimbeli vitéz Zikri megölte Maásiát, a király fiát, Azrikámot, az ő házának gondviselőjét, és Elkanát, aki a király után a második vala.*

¹⁴⁴ BAGG 2017, 270.

¹⁴⁵ YOUNGER 2018, 26.

¹⁴⁶ BAGG 2017, 271.

A Kr. e. 733–732. évi hadjárat nemcsak Damaszkusz végét hozta el, de az Izraeli Királyságot is a vérpad utolsó lépcsőjére taszította. Amíg zajlott Damaszkusz ostroma, az asszír csapatok betörték a Gileádra és Galilea területeire, és rövidesen el is foglalták azokat, a kampány végeztével pedig az Asszír Birodalom részeivé váltak (több más területtel együtt).¹⁴⁷ Eközben Szamáriában az asszírpartiak, nem tisztázott körülmények között, „letették” a trónról Pekahot. Legalábbis III. Tukultí-apil-Esarra ezt nyilatkozta feliratában: „*Meghódítottam Bīt-Humrí (Izrael) földjét teljes egészében, és elvittem Asszíriába ..., együtt minden ingóságaikkal. ...és Hóseát helyeztem följük, mint király.*”¹⁴⁸ Ellenben a Biblia szerint meggyilkolták: „*De Hósea, az Ela fia pártot ütött Péka, a Remália fia ellen, és levágta és megölte őt, és ő lett helyébe a király...*”¹⁴⁹ Hogy a két forrás miért nyilatkozik eltérően az eseményekről, kérdéses. Lehet, hogy az asszír király vazallusa hatalmát akarta ezzel legitimálni; békés átmenet, uralkodóváltás történt, és nem lázadás, szemben a Szentírás állításával. III. Tukultí-apil-Esarra támogatásával tehát Hósea (ur.: Kr. e. 732–724), Éla fia lett az új uralkodó.¹⁵⁰ Ez természetesen egyet jelentett azzal, hogy az Izraeli Királyság immár Asszíria „teljes jogú” vazallus állama lett.¹⁵¹

Az asszír hadjárat után Izrael elvesztette területeinek jelentős részét, csak Szamária és az azt körülvevő Efraimi-dombság maradt meg Hóseának, aki, mint rendes vazallus király, fizette az évi adókat III. Tukultí-apil-Esarrának és utódjának, V. Sulmánu-asarédunak is.¹⁵² Az utóbbi esetben azonban megjelent Hósea elszakadási törekvéseinek lehetséges árnya, ugyanis „*Ez ellen jött fel Salmanassár, Assiria királya, és szolgájává lett Hóseás, és adót fizetett neki.*”¹⁵³ Elképzelhető tehát, hogy Hósea nem tett meg szükséges lépéseket, vagy egyenesen elutasította az adó megfizetését, ezért keltek útra Asszíria hadai ellene Kr. e. 727-ben.¹⁵⁴ Érdekes módon csak MILLER, KUAN és HAYES foglalkozott ennek a bibliai résznek az értelmezésével.

Hósea nem várt soká a következő lépéssel, és „*...amikor Assiria királya megtudta, hogy Hóseás pártot ütött ellene és követeket küldött Suához, Egyiptom királyához, az évenkénti adót pedig nem küldötte meg Assiria királyának: elfogatta őt Assiria királya és börtönbe vetette.*”¹⁵⁵ Az idézet alapján Hósea Egyiptom segítségét remélte, amikor is a nem teljesen tisztázott személyű Suához/Szóhoz küldte követeit. Ki is lehetett Szó fáraó? A probléma feloldására több hipotézis is született. Egyes vélekedések szerint a szaiszi XXIV. dinasztia királya, Tefnakht feleltethető

¹⁴⁷ ITACH 2018, 66.

¹⁴⁸ RINAP 1, 49.

¹⁴⁹ 2Kir 15:30

¹⁵⁰ ITACH 2018, 66.

¹⁵¹ MILLER – HAYES 2003, 316.

¹⁵² MILLER – HAYES 2003, 316–318.

¹⁵³ 2Kir 17:3

¹⁵⁴ MILLER – HAYES 2003, 318., HAYES – KUAN 1999.

¹⁵⁵ 2Kir 17:4

meg a bibliai fáraóval; személye mellett szól a „Szó” név és Szaisz városának neve közötti párhuzam. Az ellene felhozható legerősebb érv az, hogy Tefnakht hatalma teljében volt Hósea első függetlenedési kísérletekor, Kr. e. 727-ben is¹⁵⁶ – miért nem fordult hozzá Izrael királya már akkor? A másik lehetséges jelölt a taniszi XXII. dinasztia IV. Oszorkon fáraója. A XXII. dinasztia volt már szövetséges viszonyban az Izraeli Királysággal, méghozzá a qarqari csata idején. IV. Oszorkon uralmának területe is közelebb feküdt Izraelhez Hósea lázadásának idején, így minden bizonnyal előnyös szövetségnek kínálkozott a vele való kapcsolatfelvétel. A hipotézis ellen a szövetség ősisége és jellege hozható fel: a qarqari csata (Kr. e. 853) több, mint száz év telt el, illetve ez a szövetség nem a két ország közötti, állandó jellegű kooperáció volt, hanem a két király, Áháb és II. Oszorkon megegyezése egyiptomi csapatok alkalmazásáról az asszírellenes koalíció zászlaja alatt. Mindezek meglehetősen gyenge alapul szolgáltak egy szövetséghez.¹⁵⁷ A harmadik lehetséges Szó a kusita Piankhi volt, aki Hósea uralkodásának idején harcban állt Szaisszal. Elképzelhető, hogy az izraeli király komoly figyelemmel követte az egyiptomi belharcokat, hogy lázadásához a legerősebb, a győztes fél segítségét kérje – ez pedig Piankhi volt.¹⁵⁸ Számított e Hósea hathatós egyiptomi segítségre; ez elsősorban a rejtély övezte Szó fáraó igazi személyétől függ, de valószínűleg nem. Hogy kapott-e egyiptomi segítséget; biztosan nem,¹⁵⁹ így végül is kénytelen volt egyedül felvenni a harcot V. Sulmánu-asaréduval. Azonban tisztázatlan körülmények között Hósea asszír fogságba esett még a Kr. e. 722. évi hadjárat elején. A legtámogatottabb elképzelés szerint az izraeli király még a kampány kezdetekor felkereste V. Sulmánu-asarédut, hogy megbékítse valahogy, de számítása nem vált be.¹⁶⁰ Így amikor megkezdődött az Izraeli Királyság „utolsó bástyájának”, Szamáriának az ostroma, az északiak királyuk nélkül néztek szembe az asszír hadakkal.

3. Szamária és ostroma

3.1 „Omri háza”

¹⁵⁶ ERDŐS 2007, 14.

¹⁵⁷ ERDŐS 2007, 14.

¹⁵⁸ ERDŐS 2007, 15.

¹⁵⁹ ERDŐS 2007, 14.

¹⁶⁰ YOUNGER 2018, 26.

Omri uralkodásának kezdetén még Tircából, az eredeti fővárosból kormányozta az Izraeli Királyságot. A trónért folytatott harcok alatt súlyos károkat szenvedett palota (a trónkövetelő Zimri ugyanis magára gyújtotta azt, így vetett véget életének)¹⁶¹ ám nem sokáig maradhatott kiemelt helyén. Bár a régészeti leletek tanúskodnak a város újjáépítésének próbájáról, Omri erről végül lemondott, feltételezhetően azért, mert a jelentősen sérült Tirca stratégiai szempontokból sem volt szerencsés helyen – vagy legalábbis, szemben az új főváros helyével, nem.¹⁶² Természetesen egyéb politikai okok – a királyi hatalom és fenség prezentálása, státuszszimbólum etc. – is hozzájárultak az új főváros építéséhez.¹⁶³

Omri az új főváros helyének egy kis efraimi falut vásárolt meg a Biblia alapján,¹⁶⁴ bár, hogy Szamária helye és a Samir¹⁶⁵ nevű település tényleg egyezik-e, vita tárgya.¹⁶⁶ Az bizonyos, hogy a főváros – aminek neve Szamária lett előző tulajdonosa, Semer után – helyén volt már korábban település, ezt régészeti leletek is alátámasztják. A falu házait rövidesen lerombolták, és megkezdődtek az építkezések.¹⁶⁷

Szamária stratégiaiilag rendkívül jó helyen volt: elszigetelt, bár a dombjának kialakítása a palota számára okozott néhány kellemetlen percet az építőknek, ugyanis a magaslaton mesterséges fennsíkot kellett létrehozni. Közel feküdt a *via marisho* és egyéb kereskedelmi útvonalakhoz, amik felett így közvetlenül tudott ellenőrzést gyakorolni. A mesterségesen létrehozott dombtetőn, a földmunkák után két hatalmas palota épült, amelyek Omri és fia, Áháb uralkodásának idejére datálhatók. A kisebbik komplexumot egy nagyobb, kifejezetten védelmi célok szerint elrendezett második „fellegvár” követte. A nagy műgonddal, mérnöki precizitással és nem utolsósorban gazdag külső-belső, föníciai stílusú/hatású dekorációval épült Omrida-palotáról méltón emlékszik meg a Szentírás, mint „Áháb elefántsontháza”.¹⁶⁸

3.2 A város ostroma

Szamária ostroma és eleste az Izraeli Királyság egyik sokat vitatott epizódja volt. Az eposzba illő, hároméves (ha nem is állandó) ostrom már az ókori szerzőket is megihlette, bár a védők hősie ellenállásának emlékei, ha voltak is, nem maradtak ránk. Az ostromot övező viták tárgyának elsődleges oka a forrásanyagok ellentmondása, ami alapján több lehetséges lefolyása

¹⁶¹ KARASSZON 2009, 108.

¹⁶² MILLER – HAYES 2003, 253.

¹⁶³ LIVERANI 2007, 121.

¹⁶⁴ 1Kir 16:24

¹⁶⁵ Bír 10:1

¹⁶⁶ MILLER – HAYES 2003, 253.

¹⁶⁷ FINKELSTEIN – SILBERMAN 2001, 190.

¹⁶⁸ MILLER – HAYES 2003, 253., FINKELSTEIN – SILBERMAN 2001, 190–191.

és kimenetele is van az harcok történetének. Szintén, a rendelkezésre álló források szerint, nem tisztázott a harcok befejezőjének pontos személye sem. A történetírás ezek alapján három lehetséges ostromot tart számon. A következőkben ezeket a hipotéziseket fogom ismertetni.

A források az ostrom történetére az ide vonatkozó részek a Bibliából (2Kir 17:3-6, 18:9-11), a Babilóni Krónika, illetve több újasszír felirat.¹⁶⁹

A legszélesebb körben elterjedt hipotézis (amit többek között TADMOR (1958), BRIGHT (1983), BECKING (1992) és YOUNGER (1999), is támogatnak) Szamária elestét egy kettős ostromnak tulajdonítja, amit V. Sulmánu-asarédu és a (potenciális) trónbitorló II. Sarrukín vitt véghez. V. Sulmánu-asarédu Kr. e. 725-ben kezdte meg Szamária ostromát, majd három év kemény küzdelem után el is foglalta azt. Ezt az időt és az ostrom Sulmánu-asarédu általi levezetését a Biblia¹⁷⁰ és a Babilóni Krónika is megerősíti.¹⁷¹ Az asszír király azonban rövidesen meghalt, így a hadsereg, mivel a pillanatnyi helyzetben az Újasszír Birodalomban ingatag lábakon állt (az assziri lázadás és Sarrukín trónra törése miatt), visszatérésre, azaz a megszállás feladására lett kényszerítve, ami be is következett.¹⁷² Szamáriát így tehát nem dúlták fel teljesen, de az biztos, hogy hatalmas károkat szenvedett az ostrom következtében. Ennek ellenére az izraeliek talpra tudtak állni, sőt, csatlakoztak egy új, asszírellenes koalícióhoz (Iaubidi lázadása).¹⁷³ II. Sarrukín a birodalom belső problémáinak megoldását, illetve két külhoni vereséget követően, Kr. e. 720-ban indult a lázadó levantei államok megbüntetésére, és valószínűleg ez alatt a hadjárat alatt esett el Szamária – immár véglegesen.¹⁷⁴ Természetesen ez az elmélet több sebből is vérzik: igen valószínűtlen, hogy a Szamária külterületét brutálisan feldúló, majd a három éves ostromot levezető asszírok olyan állapotban hagyták volna a várost, hogy az az elvonulás után még fegyvert tudjon fogni elnyomóik ellen. A második ostrom alatt Szamária rendkívül rövid idő alatt elesett¹⁷⁵, ez pedig támogatja azt a hipotézist, miszerint a két csata között eltelt bő másfél év alatt az izraeliek képtelenek voltak védhető állapotba hozni a várost – ez pedig tovább erősíti az asszírellenes koalícióban való aktív részvétel valószínűtlenségét.¹⁷⁶

¹⁶⁹ PARK 2012, 98.

¹⁷⁰ 2Kir 17:3-6, 18:9-11

¹⁷¹ GRAYSON 1975.

¹⁷² MILLER – HAYES 2003, 320.

¹⁷³ FRAHM (2013) által szerkesztve (VALK 2020, 90–91.) *Qarqar városában, ami az Orontész partján van, Iaubid nagy hadsereget állított fel. Nem félt az isteneknek tett esküt. Amurru egész földjét ellenem lázította. Egyesítette őket egy hatalom alatt, és csatára készült. Gonosz, hallatlan dolgokat akart cselekedni Asszíria és népe ellen...és megvetette őket. Összehívta Arpad, [...] Simirra, [...] Damaszkusz és Szamária városait, és oldalára állította őket... Megölte az asszírokat, akik a földön voltak, és senkit nem kímélt meg.* (A szerző fordítása)

¹⁷⁴ PARK 2012, 99–102.

¹⁷⁵ YOUNGER 1999, 473.

¹⁷⁶ PARK 2012, 100.

Kronológiai problémák is felmerülnek a második ostrom idejével kapcsolatban, az asszír források kronológiai rendjei ugyanis nem összeegyeztethetők.¹⁷⁷

A második elképzelés Szamária ostromaira a HAYES és KUAN által felállított négyes rendszer. A Biblia és a Babilóni Krónika alapján a két történész az ostromokat Kr. e. 726-ra (2Kir 17:3 – Szamária adózásra való kényszerítése), 725-re (2Kir 17:4 – Hósea árulása és fogságba ejtése), megint 725-re (2Kir 17:5 – Szamária hároméves ostroma V. Sulmánu-asarédu alatt) és 720-ra (II. Sarrukín hadjárata) keltezte.¹⁷⁸

A harmadik hipotézis, hogy egy ostrom érte csak Szamáriát, amit vagy V. Sulmánu-asarédu (emellett foglalt állást READE (1976)), vagy II. Sarrukín (NA'AMAN (1990), ELAYI (2017) etc.) vitt véghez.¹⁷⁹ A Sulmánu-asarédu féle ostromot a Biblia¹⁸⁰ mellett a Babilóni Krónika¹⁸¹ is megerősíti.¹⁸² Sarrukín győzelme mellett ezzel szemben nyolc írásos forrás tanúskodik, bár ezek elképzelhető, hogy az V. Sulmánu-asarédu elleni propagandahadjárat elemeit képezték.¹⁸³ Az egy ostrom elméletéhez tartozik még Park merőben új megközelítése. A történész mindkét asszír királynak tulajdonítja a győzelmet, azzal indokolva ezt, hogy az akkor még csak hadvezér Sarrukín herceg vezette V. Sulmánu-asarédu hadait Szamária alá, és ő vezette az ostrom jelentős részét is. Az asszír politikában bevett szokás volt, hogy a hercegek teljesítettek katonai szolgálatot, és Sarrukín lázadására alapozva kellett rendelkeznie egy nagyobb csapat, hozzá hű katonával – ezt a hálót pedig hadvezérként töltött éve alatt ki tudta építeni.¹⁸⁴

Akárhogy is történt, Szamária végül elesett, vele együtt pedig az Izraeli Királyság is befejezte pályafutását. Területét beolvasztották az asszír provinciarendszerbe, lakosságának jelentős részét pedig deportálták a birodalom területére – ők aztán rövidesen el is veszték a történelem viharaiban.

3.3 Az asszír annektáció – Szamerina provincia

¹⁷⁷ PARK 2012, 100–101. A kettős ostrom hipotézist megerősítő asszír évkönyvek, a nimrudi terrakottaprizma és a Tang-i vari feliratok nem egyeztetők össze az asszír felkelés idejének kapcsán a korszak kronológiailag legmegbízhatóbbnak tartott forrásával, az Assur Kartával.

¹⁷⁸ HAYES – KUAN 1999.

¹⁷⁹ PARK 2012, 99.

¹⁸⁰ 2Kir 17:3–6.

¹⁸¹ GRAYSON 1975, 73, I, 28.

¹⁸² ELAYI 2017, 46.

¹⁸³ PARK 2012, 102–104., ELAYI 2017, 48.

¹⁸⁴ PARK 2012, 104–105.

Szamária, miután elesett, betagozódott az Asszír Birodalomba, mint Szamerina provincia.¹⁸⁵ A város ostrom utáni állapota nem ismert, pontosabban a régészeti feltárások a római kori ráépítések miatt nem tudtak éles rombolási rétegeket megkülönböztetni, de feltételezhető, hogy borzalmas körülmények uralkodtak a csatát követő időben.¹⁸⁶ II. Sarrukín azonban rövidesen újjáépítette Szamáriát, ami „...*nagyobbá lett általam, mint amilyen volt.*”¹⁸⁷ Ilyen jellegű újjáépítésre kétszer is volt példa, egyszer a Kr. e. 725–722-es, egyszer pedig a 720-as ostromot követően.¹⁸⁸ Az újjáépítéssel a cél a város gazdasági-társadalmi egyensúlyának a helyreállítása volt.¹⁸⁹

Az új provincia fölé Sarrukín asszír kormányzót jelölt ki, a helyi lakosság és a később idetelepítettek pedig asszír „állampolgárnak” számítottak.¹⁹⁰ „*Az én két kezem által elfoglalt országok népeit hoztam ide; följük kineveztem tisztviselőmet prefektussá, és Asszíria népével együtt számoltam őket.*”¹⁹¹ Az izraeli sereg egy részét beolvasztották az asszír hadseregbe; így tudósít erről II. Sarrukín: „*Belőlük 50 szekérből* ¹⁹² *álló különítményt alkottam...*” ¹⁹³ Természetesen a lakosság sem kerülhette el a sorsát, jelentős részüket ugyanis deportálták az Asszír Birodalomba. Szamária ettől kezdve a birodalom része lett, de megpróbáltatásai koránt sem értek még véget.

4. A deportálás időszaka

4.1 Az asszír deportáció

ODED becslései alapján az asszír királyok nagyjából 4400000–4500000 embert deportáltak, ezek 80%-át, 3600000 személyt a Kr. e. 745 és 620 közötti időszakban.¹⁹⁴ Ezen deportáltak

¹⁸⁵ KRATZ 2015, 24–25.

¹⁸⁶ Ezt több kutató (TAPPY 2001, LEVIN 2013) is cáfolja; szerintük a város relatíve jó állapotban maradt az asszír ostromot/ostromokat követően.

¹⁸⁷ *Iraq* 16 [1954], 180

¹⁸⁸ BAGG 2017, 271.

¹⁸⁹ MILLER – HAYES 2003, 321.

¹⁹⁰ YOUNGER 1998, 221.

¹⁹¹ *Iraq* 16 [1954], 180.

¹⁹² Más források (*Iraq* 16 [1954], 180) 200 harci kocsi utalnak.

¹⁹³ ANET 284–285.

¹⁹⁴ ODED 1979, 19–22.

közül, VALK tanulmányának számításai alapján, kb. 300000 éltek a Levante térségében.¹⁹⁵ A deportációk mértékére több lehetséges magyarázat is született: büntetés, stratégiai jellegű áttelepítés, munkaerőpótlás, lázadások prevenciója, hadsereg létszámának növelése, városok, lakatlan területek feltöltése/újranépesítése, de mindezekon kívül az adott nép identitásának gyökereit is drasztikusan elvágta. A következőkben ezeket fogom ismertetni, források segítségével. Az idézett forrásokon kívül még rengeteg példa található az adott elképzelés bizonyítására, de a dolgozat terjedelmi korlátaira való tekintettel csak párat fogok bemutatni.

A deportálás, mint büntetési forma biztosan ismert volt az Asszír Birodalomban – nemcsak a büntetendő személy szenvedte el ezt, hanem annak „háza népe” is a retorzió hatálya alá esett, ahogy teljes országokat is sújthattak ezzel, ha lázadoztak az asszírok ellen.¹⁹⁶ A deportálást, mint büntetést alkalmazták Szamária esetében, ahogy Babilónnal szemben is.¹⁹⁷ Assur-bán-apli egyik levelében, például, Elám királyát fenyegeti meg azzal, hogy elhurcolja városainak lakóit: „Mivel nem küldted vissza ezeket az embereket, el fogom pusztítani a városaid. Elhurcolom Szúza, Madaktu és Hidalu embereit.”¹⁹⁸ A deportáció, mint büntetési forma feltűnik az asszír királyoknak tett eskük szövegében is: „Tartsd meg ezt az esküt! Egyik részét se szegd meg az esküdnek. Ne rombold le életed! Ne add földjeid a pusztulásnak és a lakóit elhurcolásnak!”¹⁹⁹ A türoszi király, Baál esküje Assur-ah-iddinának is hasonló „büntető pallost” sejtet: „Ha megszeged ezt az esküt, Melkart és Esmun vigye a földed pusztulásba, és a néped elhurcolásba!”²⁰⁰ Az asszírok ellen bármilyen úton-módon lázadóknak ezért nemcsak az egyébként is brutális kivégzésekkel kellett szembenéznie,²⁰¹ hanem az erőszakos kitelepítéssel is. Természetesen a deportálás, mint büntetés nem asszír találmány volt, az egész Közel-Keleten alkalmazták ezt, Egyiptomtól egészen Babilóniáig.²⁰²

A stratégiai áttelepítés, lényegét tekintve lakosságcserét jelentett a kiemelt fontosságú területeken, elsősorban a határvidéken (pl. Urartu és Egyiptom).²⁰³ Az így, koncentráltan letelepített deportáltak erősen függtek az őket védelmező és ellátó asszíroktól, ezért mint előretolt helyőrségek szolgálták ki fogva tartóik érdekeit, és váltak az Asszír Birodalom hatalmának közvetítőivé.²⁰⁴ Ilyen áttelepítésekre szerte a birodalomban sor került,²⁰⁵ de kiemelt

¹⁹⁵ VALK 2020, 86.

¹⁹⁶ VALK 2020, 90., MILLER – HAYES 2003, 321.

¹⁹⁷ ODED 1979, 41.

¹⁹⁸ ARAB II, 878. (A szerző fordítása)

¹⁹⁹ SAA II, 6, 291–295. Assur-ah-iddina „utódlási szerződése”. (A szerző fordítása)

²⁰⁰ SAA II, 5, iv 14–15a. (A szerző fordítása)

²⁰¹ Pl. a hamati Iaubidi megnyúzás általi kivégzése (ANET 285.).

²⁰² ODED 1979, 42–43.

²⁰³ WALTON 2018, 178–179.

²⁰⁴ VALK 2020, 86.

²⁰⁵ ODED 1979, 62–67.

helyen állt a Levante térsége – elsősorban az Egyiptommal való közvetlen szomszédság miatt.²⁰⁶ „...messzi arabok, akik a sivatagban éltek, és nem ismertek sem felügyelőt sem vezért, és soha nem vittek ajándékot királyoknak, lesújtottam rájuk Assur isten, az én uram kardjával, elhurcoltam azokat akik megmaradtak, és Szamária városában telepítettem le őket.”²⁰⁷ Az alábbi felirat az arab törzsek elleni, Kr. e. 715-ös hadjáratot követően készült, amelynek végeztével II. Sarrukín Szamerina provinciába, azon belül Szamáriába deportálta a túlélőket, akik itt, feltételezhetően, a korábban ismertetett, előretolt helyőrség szerepet töltötték be.²⁰⁸

A munkaerő pótlására a deportációk kiváló lehetőséget nyújtottak; erről már I. Sulmánu-asarédu (ur. Kr. e. 1274–1245) is megemlékezett feliratain. Az elhurcolt emberek közül a képzett munkásokat, művészeket és kézműveseket birodalom szerte alkalmazták az asszír királyok ambíciózus építkezéseiken és egyéb, munkájukhoz fűződő téren. „Erővel elvittem Káldea népét, arámi törzseket, Mannea földjét és Hiyawa és Hilakku földjét, azokat, akik nem hajoltak az igámba, és kosárhordásra és téglavetésre utasítottam őket. Nádat vágattam Káldeában, és Ninivébe vittem, a palota építésére, amit legyőzött ellenségeim katonái végeznek.”²⁰⁹ – áll Szín-ahhé-eríba feliratán ninivei munkálatok kapcsán.²¹⁰ II. Assur-nászir-apli (ur. Kr. e. 883–859), III. Tukultí-apil-Esarra (ur. Kr. e. 744–727), II. Sarrukín (ur. Kr. e. 722/721–705), Szín-ahhé-eríba (ur. Kr. e. 704–681) és Assur-bán-apli (ur. Kr. e. 668–627k.) is alkalmazott építkezésein deportált munkaerőt.²¹¹ Többek között az új asszír fővárost, Dúr-Sarrukínt is kitelepített munkások építették fel.²¹² A képzetlen munkaerő is kapott feladatot egyszerű földművesként. Az Asszír Birodalom területén rengeteg megművelhető földterület akadt, munkás már kevésbé, ezért a deportált embereket használták fel az új szántók feltörésére, és a régiék művelésére.²¹³ Mivel az asszír lakosság robotmunkával (*ilku*) tartozott a királynak, de ezt nem szívesen hajtották végre (pl. „Mostanra az embereket megriasztja uruk királyuk *ilku*-szolgálat, és elégedetlenkednek: “Miért üldöznek minket hónapról hónapra?” Folyvást megszöknek egymás után, és Arpad kerületébe mennek, a folyón túlra.”)²¹⁴ a deportáltakat fel tudták használni a kieső munkaerő pótlására, és az asszírok tehermentesítésére,²¹⁵ így talán a lakosság sem elégedetlenkedett.

²⁰⁶ VALK 2020, 87–88.

²⁰⁷ RINAP Sargon II 001, 120b (A szerző fordítása)

²⁰⁸ NA’AMAN 1993, 109.

²⁰⁹ RINAP Sennacherib 003, 41. (A szerző fordítása)

²¹⁰ VALK 2020, 84.

²¹¹ ODED 1979, 54–59.

²¹² YOUNGER 1998, 221.

²¹³ VALK 2020, 81.

²¹⁴ SAA I, 183, 12–17. (A szerző fordítása)

²¹⁵ VALK 2020, 83–84.

A felkelések és lázadások megakadályozására kiváló eszköz volt a lakosság egy részének, vagy adott rétegének a kitelepítése, amelyre pl. Szamária, Damaszkusz, Bít-Adíni etc. esetében is sor került. Nem véletlen, hogy a Levante térségében széles körben alkalmazták a prevenciós deportálást III. Tukultí-apil-Esarra óta, ugyanis a terület állandó tűzfészek volt, rengeteg lázadás, koalíciós harc és fegyveres ellenállás köthető hozzá, illetve útjában volt az Egyiptom elleni hadjáratoknak.²¹⁶

A deportált emberek egy részét, főleg a hivatásos katonákat az asszírok saját hadseregükben alkalmazták.²¹⁷ Szamária ostroma és elfoglalása után, például, II. Sarrukín harci szekereket és azok személyzetét csatolta az asszír hadsereg kötelékéhez.²¹⁸ Szín-ahhé-eríba több mint 60000 katonát sorozott be seregébe Elám legyőzése után: „Berendeltem 30500 íjászt és 30500 pajzshordót a foglyok közül állandó hadseregembe.”²¹⁹ Assur-ah-iddina Subria elfoglalása után hasonlóan járt el: „Pajzsvivőket és más elfogott harci személyzetet adtam nagy számban Assur hatalmas seregéhez...”²²⁰ A birodalom területén rengeteg, stratégiai fontos pont volt, de ezek megvédésére az asszír sereg önmagában kevésnek bizonyult, így ezekre kitelepítetteket helyeztek, akik határvédelmi feladatokat láttak el.²²¹ Nemcsak a képzett katonák, az egyszerű emberek is a hadsereghez lehettek rendelve, mint tábori személyzet. Mindezekből és az asszír reliefek ábrázolásaiból is következik, hogy az Asszír Birodalom hadserege meglehetősen vegyes összetételű volt,²²² harcértékéből ez azonban nem vett el – a hódítások tovább folytatódtak.²²³

Az asszírok a deportált embereket lakott, illetve elnéptelenedett vagy gyéren lakott városok feltöltésére is használták még. Ennek elsődleges célja az adott város újjáélesztése és megújítása volt demográfiai és infrastrukturális szinten, de a hadjáratok miatt elnéptelenedett, stratégiai fontos városok megtartása, valamint a rendelkezésre álló munkaerő kiaknázása is közrejátszott a letelepítésekben.²²⁴ Ilyen jellegű telepítések történtek az Asszír Birodalmon belül Assur, Kalhu, Ninive és Dúr-Sarrukín esetében – értelemszerűen ezek esetében az utóbbi, azaz a munkaerő letelepítése érvényesült.²²⁵ Természetesen nem csak Asszírián belül zajlottak letelepítések, hanem az elfoglalt területeken is. ODED könyvében egy több mint három oldalas

²¹⁶ MILLER – HAYES 2003, 321–322., ODED 1979, 43–44.

²¹⁷ ODED 1979, 49–50.

²¹⁸ ELAYI 2017, 50., ANET 284–285. „...50 szekérből álló különítményt alkottam...”, Iraq 16 [1954], 180.

„...kétszáz szekeret állítottam ki közülük, mint saját csapatomat.”

²¹⁹ LUCKENBILL 1924, 76, 102–103. (A szerző fordítása)

²²⁰ BORGER 1956, 106, 15–20. (A szerző fordítása)

²²¹ ODED 1979, 50–52.

²²² WALTON 2018, 179.

²²³ ODED 1979, 53–54.

²²⁴ VALK 2020, 87.

²²⁵ ODED 1979, 60–61.

listán sorolja fel ezeket a városokat/provinciákat²²⁶ – a dolgozat szempontjából ezek közül csak Szamerinát említeném meg.²²⁷

Összegzésként elmondható, hogy az Asszír Birodalom meglehetősen széles körben, minden általa elfoglalt területen alkalmazta a deportálást. Bár a leírtak alapján úgy tűnhet, de ez nem számított bevett szokásnak – vélekedik VALK – ezen kívül ugyanis rengeteg egyéb módszer állt az asszírok rendelkezésére hatalmuk megszilárdításában.²²⁸ A deportációknak rengeteg oka és célja volt, azonban általában ezek nem magukban voltak jelen, hanem több tényezőként kísérték a kitelepítést. Nem beszélhetünk egyedi esetről, de az Asszír Birodalom volt az, ami a deportálást, mint „többfunkciós eszközt” széles körben alkalmazta fennállása során.

4.2 Kitelepítés Izraelből

Korábban már elhangzott, hogy az Izraeli Királyság Kr. e. 720-ra szűnt meg végül teljesen.²²⁹ A területéről való deportálás azonban már jóval korábban, III. Tukultí-apil-Esarra uralkodása alatt elkezdődött, egészen pontosan a Kr. e. 733–732. évi kampány idején.²³⁰ Az asszír hadak ekkor feldúlták a Gileádot és Galileát,²³¹ majd Damaszkusz elfoglalása után az Izraeli Királyság jelentős részét is bekebelezték.²³²

„Pékának, az Izráel királyának idejében jött el Tiglát-Piléser, Assiria királya, és foglalta el Hijont, Abélt, Beth-Maakát, Jánoát, Kédest, Hásort, Gileádot, Galileát²³³ és a Nafthali egész földét, és hurczolta el őket, Assiriába.”²³⁴ A szörnyű eseményekről a Szentírás megemlékezik, és egy összesített létszám is ismert, ami szerint 13520 személyt deportáltak különböző helyekről – a forrásrészlet alapján főleg Galileából.²³⁵ *„A földig romboltam Bīt-Ḥumrî 16 kerületének városait... [...] fogoly Dabara városából, 625 fogoly [...] városából... [...] fogoly Hinatuna városából, 650 fogoly Ku[...] városából... [...] fogoly Yatbite városából, 650 fogoly Samhuna városából... [...] Aruma, Marom [...]. 13520 embert tulajdonukkal, marháikkal és birkáikkal elhurcoltam, mint zsákmányt. Áthajtottam őket hatalmas hegyeken, és elvittem*

²²⁶ ODED 1979, 63–67.

²²⁷ NA’AMAN 1993, 108–111.

²²⁸ VALK 2020, 95.

²²⁹ BAGG 2017, 271.

²³⁰ NA’AMAN 1993, 104–105.

²³¹ YOUNGER 1998, 206.

²³² MILLER – HAYES 2003, 316.

²³³ Gileád és Galilea volt az asszír hódítás által leginkább súlytott két izraeli régió, de az egész Észak-izraeli terület súlyos károkat szenvedett.

²³⁴ 2Kir 15:29

²³⁵ NA’AMAN 1993, 106.

őket...”²³⁶ Az itt felsorolt városok többsége Alsó-Galilea területén feküdt.²³⁷ III. Tukultí-apil-Esarra fennmaradt feliratai közül sajnos egyik sem utal konkrétan a gileádi eseményekre, csupán egy feltételezett kiegészítés áll rendelkezésre:²³⁸ „...nīte, Gileád és Abel- [...] városait, amik Bīt-Humrī határai. Asszíriához csatoltam Bīt-Haza’ili minden földjét. Asszíriába vittem Bīt-Humrī földjét [...] auxiliáris csapatait [...] minden lakosát...”²³⁹ Na’aman tanulmányában idézett részlet is ennek az összefoglalásnak a fordított és kiegészített változata: „Bīt-Humrī földjéről, amit a földig romboltam korábbi hadjárataimon, elhurcoltam minden embert és jószágot mint zsákmány, Szamária városát magára hagytam.”²⁴⁰ Az asszírok a fent említett két területről elhurcoltak helyére sosem telepítettek új lakókat, mivel a birodalom szempontjából nem volt stratégiaiilag fontos, sem gazdaságilag kiaknázható.²⁴¹ A régészeti feltárások alapján az Izraeli Királyság asszírok dúlta északi területei szinte teljesen megsemmisültek, újjáépítésekre pedig elszórtan akadt csak példa.²⁴²

V. Sulmánu-asarédu uralkodásának idejéből nem maradt fenn olyan felirat, ami izraeli lakosok deportálására utalna,²⁴³ bár feltételezések alapján erre sor kerülhetett Szamária ostroma idején.²⁴⁴ Utódja, II. Sarrukín kemény kézzel látott neki az Izraeli Királyság maradékának felszámolásához; tetteit több felirat és leírás is megörökítette.

Kr. e. 720-ra Szamária végleg elesett, Sarrukín pedig lakói jelentős részét deportálta. A kitelepítésről a nimrudi prizma tudósít: „[A szamáriai ember], aki az egyik [velem ellenséges] királlyal összeszövetkezett, hogy nem szolgálnak és nem hoznak sarcot, és csatába is kezdtek: az én uraim, a nagy istenek erejével összezsáptam velük, [2]7280 embert számoltam meg fogolyként szekereikkel és isteneikkel együtt... A többieket Asszíria belsejében telepítettem le.”²⁴⁵ Egy másik, későbbi,²⁴⁶ nagy összegző felirat néven ismert forrás is megerősíti ezeket a számokat: „Megostromoltam és elfoglaltam Szamáriát, fogolyként elvezettem 27290 lakosát.”²⁴⁷ A megközelítőleg 30000 kitelepített elfogadható adatnak tűnik,²⁴⁸ de biztosan nem

²³⁶ NA’AMAN 1993, 105., RINAP Tiglath-Pileser III, Series C Annals, Frgm. 4 l’ (A szerző fordítása)

²³⁷ NA’AMAN 1993, 106.

²³⁸ YOUNGER 1998, 206.

²³⁹ YOUNGER 1998, 206–207. (A szerző fordítása)

²⁴⁰ NA’AMAN 1993, 105. (A szerző fordítása)

²⁴¹ FAUST 2015, 767., YOUNGER 1998, 212–213.

²⁴² FAUST 2015, 767–774.

²⁴³ YOUNGER 1998, 214–215.

²⁴⁴ Babilóni Krónika alapján; a Krónika három alkalommal az akkád *hepu* szót a deportálással kapcsolja össze, és ezzel a kifejezéssel írja le V. Sulmánu-asarédu Szamária elleni cselekedeteit.

²⁴⁵ *Iraq* 16 [1954], 180., RINAP Sargon II 001, 12b

²⁴⁶ ELAYI 2017, 50.

²⁴⁷ ANET 284–85.

²⁴⁸ NA’AMAN (2000) a nimrudi prizma kapcsán megjegyzi, hogy „47280 embert kéne olvasni a 27280 helyett.” (ELAYI 2017, 51.)

Szamária lakossága adta ki ezt a számot, hanem a város közvetlen környezetében található települések lakói is a deportáltak között voltak.²⁴⁹ A kitelepítés pontos időpontja már nem ennyire tisztázott. Az esetek többségében a deportálást nagyjából az ostrom utánra datálják, azaz még a Kr. e. 720. év ideje alatt lezajlott.²⁵⁰ A Szentírás ezen deportálásra vonatkozó részei azonban felvethetnek kérdéseket: *„És Hóseásnak kilenczedik esztendejében bevette Assiria királya Samariát, és elhurczolta az Izráelt Assiriába; és a Halában és Háborban a Gózán folyó mellett, és a Médek városaiban telepítette le őket.”*²⁵¹ *„És elhurczolta Assiria királya az Izráelt Assiriába, és letelepíté Halába, Háborba, a Gozán folyó mellé, és a Médeusok városaiba.”*²⁵² Mindkét részlet ugyan azokat a területeket sorolja fel, mint a deportáltak letelepítési helye, és mindkettő említi a problémát okozó méd városokat. Méd területeken ugyanis, bár azok ismertek voltak az asszírok számára, Kr. e. 716-ig nem létesült asszír provincia, és noha III. Sulmán-asarédu kapott méd uralkodóktól adót,²⁵³ ezek nem tartoztak az Asszír Birodalom fennhatósága alá.²⁵⁴ II. Sarrukín Kr. e. 716-os hadjárata idején alapít „Médiában” két provinciát, Kar-Nergált és Kar-Sarrukínt.²⁵⁵ Hogyan telepítették át az izraeli lakosokat Kr. e. 720-ban a „Médek városaiba”, ha azok nem tartoztak az asszírokhoz akkor? A kérdésre a válasz az lehet – vélekedik ELAYI – hogy a szamáriai deportálás nem következett be közvetlenül az ostrom után, hanem csak Kr. e. 716 folyamán, értelemszerűen a méd területek megszerzését követően.²⁵⁶ Elképzelhető az is, hogy a II. Sarrukín feliratain szereplő 27290 fő egy összesített számadat – ahogy már korábban is elhangzott, a feliratok évekkel az események után íródtak – és a lakosságot több hullámban telepítették ki Szamáriából.²⁵⁷

A deportáltak letelepítési helyéről a Biblia tájékoztat;²⁵⁸ Halá Ninive egyik körzete, Halah volt, Gozán pedig a Hábúr-folyó melletti egyik város Észak-Mezopotámiában – ide költöztethették át a Szamáriából és szomszédságából elhurcoltakat.²⁵⁹

A kitelepített izraeliek további sorsát illetően az asszír forrásokra hagyatkozhatunk. Két csoportra lehet bontani a deportáltakat az Asszír Birodalmon belül: azokra, akik, hála korábbi társadalmi státuszuknak vagy mesterségüknek, megkülönböztetett figyelemben és jó/jobb

²⁴⁹ NA’AMAN 1993, 107.

²⁵⁰ MILLER – HAYES 2003, 321–322., BAGG 2017, 271. etc.

²⁵¹ 2Kir 17:6

²⁵² 2Kir 18:11

²⁵³ ARAB 2, 149.

²⁵⁴ A méd területek Asszír Birodalomba való integrálásáról ld. VÉR 2018. A következőkben tárgyaltakhoz különösen VÉR 2018, 132–139.

²⁵⁵ ELAYI 2017, 165–167.

²⁵⁶ ELAYI 2017, 51.

²⁵⁷ YOUNGER 1998, 223.

²⁵⁸ 2Kir 17:6, 18:11

²⁵⁹ YOUNGER 1998, 221., NA’AMAN 1993, 107.

bánásmódban részesültek, és azokra, akik „kellemetlen” körülmények között kellett, hogy éljenek.²⁶⁰ Az előbbire Szamária elfoglalása után már láthattunk példát, ugyanis II. Sarrukín megparancsolta a hátramaradott lakosoknak, hogy „...*foglalják el korábbi társadalmi pozíciójukat...*”²⁶¹ Ez a részlet úgy értelmezhető, hogy az asszírok engedélyt adtak a városban korábban dolgozó (és értelemszerűen nem deportált) minden hivatalnok, kézműves, egyszóval speciális képzettséget igénylő munkás munkavégzésének folytatásához.²⁶² Kérdéses azonban, mennyien is maradtak a városban ezek közül az emberek közül; LEVIN tanulmányában erősen amellett foglalt állást, hogy a magas tisztségű személyeket, hivatalnokokat, papokat, bírákat, kézműveseket etc. eltávolítottak Szamáriából.²⁶³ Ugyanilyen kiemelt helyzetben lehettek az asszír hadseregbe besorozott izraeli harci kocsisok is, akik szolgálatait egyéb különleges kedvezményekkel honorálták megszállóik.²⁶⁴ Egyesek egészen magas pozíciókba jutottak az asszírok oldalán harcolva.²⁶⁵

Nem voltak már ilyen szerencsés helyzetben azok a kétkezi munkások, akik az építkezéseken dolgoztak, vagy földművesként keresték kenyerüket. Nekik lényegesen kevesebb napi fejadaggal kellett beérniük, de asszír ellátmány-listák alapján esetükben is különbséget tettek az étel kiosztásakor, valószínűleg a munkateljesítményük vagy szakképzettségük függvényében.²⁶⁶ Legrosszabb helyzetben a határmenti településeken és városokban élő, és adott esetben erődökben vagy környékükön katonai vagy egyéb szolgálatot teljesítő deportáltak lehettek, akik számára éppen csak a létminimumot biztosították az asszírok. Mindezek tetejében még ellenséges támadásoktól is tartaniuk kellett, így nem csoda, hogy rövidesen lázadások törtek ki – ezt történt a Bibliában említett Gozán városában, ahogy több másik, méd területen elhelyezkedő erőd esetében is.²⁶⁷

4.3 Betelepítés Izraelbe

²⁶⁰ YOUNGER 1998, 219.

²⁶¹ ANET 284–285.

²⁶² ODED 1979, 77.

²⁶³ LEVIN 2013, 231.

²⁶⁴ ELAYI, 2017, 50.

²⁶⁵ Pl. Sama' izraeli hadvezér esete, aki II. Sarrukín oldalán rengeteg hadjáratban részt vett, és a király jó barátja volt – YOUNGER 1998, 220.

²⁶⁶ YOUNGER 1998, 221–222.

²⁶⁷ YOUNGER 1998, 222–223.

A betelepítés folyamata meglehetősen kivételesnek számított Asszíria esetében. Drága volt, komoly szervezést igényelt, illetve nem feltétlen volt rá szükség, így ezt csak ritkán alkalmazták. Szamária esetében ez az eljárás valósult meg.²⁶⁸

Az első nagy betelepítési „hullám”²⁶⁹ Kr. e. 715-ben történhetett, amikor is II. Sarrukín „...legyőztem Thamud, Ibadidi, Marsimani és Hayapa törzseit, messzi arabok, akik a sivatagban éltek, és nem ismertek sem felügyelőt sem vezért, és soha nem vittek ajándékot királyoknak, lesújtottam rájuk Assur isten, az én uram kardjával, elhurcoltam azokat akik megmaradtak, és Szamária városában telepítettem le őket.”²⁷⁰ Az arab törzsek egy részének letelepítése Szamáriába nem önálló eseményként történt, hanem a Sarrukín Egyiptom-Asszíria határvonal kiépítésére szolgáló „helyőrségépítés” részét képezte; az ide deportáltak tehát elsősorban védelmi feladatokat láthattak el.²⁷¹ Az arabok letelepítésére a Bibliában nincsen utalás,²⁷² azonban több más népcsoportra igen. „És más népet telepített be Assiria királya Babilóniából, Kutából, Avából, Hámátból és Sefárvaimból, és beszállította őket Samaria városaiba...”²⁷³ Mindenképpen megemlítendő, hogy ez a felsorolás több olyan népet sem tartalmaz, akiket szintén Szamáriába telepítettek be, és a Szentírás más részeiben említve vannak:²⁷⁴ perzsákat, elámiakat és Uruk városának egyes lakóit.²⁷⁵

A második betelepítési „hullámra” II. Sarrukín Asdód elleni Kr. e. 712-es hadjáratát követően kerülhetett sor.²⁷⁶ „...Asdód cselt szőtt [...]ne kelljen ajándékot adnia nekem, és Asszíriával, a királlyal és udvarával ellenséges üzenetet küldött.”²⁷⁷ A lakosságcsere folyamán feltételezhetően telepítettek át embereket innen Szamerinába, és *vica versa*.²⁷⁸

A harmadik „hullám” a Bibliában megtalálható (2Kir 17:24) lista városai lakóinak betelepítése volt, amire a babiloniak, arámiak és káldok elleni harcok (Kr. e. 710–709.) után került sor. II. Sarrukín egy lázadó káld királlyal, II. Marduk-apla-iddinával nézett farkasszemet: „Huszedik regnálási évemben Marduk-apla-iddina, Yakín leszármazotta, Káldea királya, akinek települései a Keleti-Tenger partján vannak [...]. Felrúgta a szövetséget a nagy istenekkel, és visszatartotta ajándékát. [...] az istenek akarata ellenére uralkodott Babilonban, Marduk

²⁶⁸ VALK 2020, 89.

²⁶⁹ MILLER és HAYES nyomán a betelepítés feltételezhetően évtizedeken keresztül állandóan zajlott, így a hullámokra való felbontást a könnyebb átláthatóság és a kronológiai rend követésének érdekében használom.

²⁷⁰ NA'AMAN 1993, 109. (A szerző fordítása)

²⁷¹ NA'AMAN 1993, 108–109.

²⁷² LEVIN 2013, 223.

²⁷³ 2Kir 17:24

²⁷⁴ LEVIN 2013, 223.

²⁷⁵ Ezsdrás 4:2, 4:9-10

²⁷⁶ YOUNGER 2018, 27.

²⁷⁷ RINAP Sargon II 001, 249b. (A szerző fordítása)

²⁷⁸ NA'AMAN 1993, 110., MILLER – HAYES 2003, 323.,

városában, húsz évig. [...] A nagy isten Marduk parancsára felkészítettem harci szekereimet és katonai táboromat, és megparancsoltam a hadjáratot a káld ellen... [...] Magasabbra emelték a város falait, mint korábban, csatornát vágtak a Surappu folyóból, és elárasztották a területet. Napnyugta előtt meghódítottam a várost. Zsákmányként elhurcoltam 18430 embert ingóságaikkal, lovaikkal, marháikkal, juhaikkal és kecskéikkel.”²⁷⁹ Sarrukinnak végül nem sikerült megölni a lázadó királyt, de rengeteg zsákmányt ejtett, és elűzte Babilónból Marduk-apla-iddinát.²⁸⁰

Kutha és Babilón jól ismert városok, Avva a babilóniai-elámi határ mentén feküdt. Hamatot MILLER és HAYES az Észak-szíriai várossal, ami ellen több asszír hadjárat is indult, azonosítja,²⁸¹ míg NA’AMAN a babilóniai-elámi határra helyezi – az események függvényében valószínűleg ez a helyes azonosítás.²⁸² Szefarvajim szintén káld település lehetett a babilóniai-elámi határ környékén.²⁸³

Szín-ahhé-eríba uralkodásának idejéből nem maradt fenn olyan forrás, ami a Szamerinába való deportálásokra utalna – kivéve talán egyet, ha YOUNGER elképzelése helytálló. A kutató ugyanis a 2Kir 17:24 „deportációs listáját” a Szín-ahhé-eríba alatti, Kr. e. 704–701 között lezajlott, II. Marduk-apla-iddina elleni hadjárat forrásaként értelmezi.²⁸⁴ Az általam felállított felsoroláson nem változtat a hipotézis, de mindenképpen fontosnak tartottam megemlíteni. Ezsdrás könyve²⁸⁵ tartalmaz még két utalást a Szamáriába való betelepítésre, amely események Assur-ah-iddina és Assur-bán-apli idején történtek. Az előbbi asszír király esetében nem világos a deportáció tárgya, utóbbi esetében viszont igen: Assur-bán-apli a Kr. e. 648-as babilóniai és a Kr. e. 647–646-os elámi hadjáratok alatt kitelepített babilóniakat és elámiakat helyezte Szamáriába.²⁸⁶

Zárásképpen megállapítható, hogy a Szamáriába történő betelepítések elsősorban az Egyiptommal való szomszédság miatt történtek. Bár III. Tukultí-apil-Esarra még csak kitelepített embereket a területről, II. Sarrukín már tökéletes kétirányú deportációkat vezetett le, hogy letörje az állandó lázadásokat, és biztosítsa a határvidéket.²⁸⁷ Utódai, kiemelten Assur-ah-

²⁷⁹ RINAP Sargon II 001, 262b, 272. (A szerző fordítása)

²⁸⁰ ELAYI 2017, 184–190.

²⁸¹ MILLER – HAYES 2003, 323.

²⁸² NA’AMAN 1993, 110.

²⁸³ NA’AMAN 1993, 110.

²⁸⁴ YOUNGER 2018, 28.

²⁸⁵ Ezsdrás 4:2, 9-10

²⁸⁶ NA’AMAN 1993, 116.

²⁸⁷ YOUNGER 1998, 227.

iddina és Assur-bán-apli már csak betelepítéseket hajtott végre Szamáriába – ezekre az Egyiptom elleni hadjáratok miatt volt szükség.²⁸⁸

Összegzés

Dolgozatomban elsősorban az Izraeli Királyság bukásáról és az ahhoz vezető folyamatokról beszéltem. Létrejötté ugyan olyan viharos volt, mint a bukásához vezető út, mindezek ellenére, mint sok más államnak, megvolt a maga aranykora és hullámvölgyei. A királyság kettészakadása után Izrael komoly külső és belső problémákkal nézett szembe, melyek erősen befolyásolták a Levantében betöltött szerepét. A nehézségek ellenére azonban sikerült megszilárdítani helyét Szíria-Palesztina államai között, és az Omridák hatalomra jutásával egy több, mint negyven éves aranykor köszöntött be az Izraeli Királyságba. Ez idő alatt az izraeli királyok hódító háborúkat folytattak, és sikeresen növelték a királyság területét. Az Omrida kor alatt került szembe az Asszír Birodalom és az Izraeli Királyság először, és utóbbi, egy asszírellenes koalíció vezetőjeként elsöprő győzelmet aratott a hódítók felett. Sajnálatos események sorozatának köszönhetően azonban a királyság elvesztette korábbi, kiemelt helyét a Levantében, és bár még egyszer felragyogott csillaga egy rövid időre, az Asszír Birodalom súlyos árnyékot vetett rá.

Izrael utolsó éveit a külső és belső káosz jellemezte. A trónját véres leszámolások árán váltották a királyok, akiket Damaszkusz és az Asszír Birodalom tartott sakkban. Ilyen körülmények között az egyetlen megoldást az asszíroknak való behódolás jelentette, így Izrael a birodalom adófizetőjévé vált. Rövidesen, Damaszkusz törekvései miatt, mégis ennek a kényszerszövetségnek a felrúgására kényszerült, és egy új asszírellenes koalícióhoz csatlakozott a királyság, bár végül az a szíriai-efraimi háború keretében az asszírbarát Júdára támadt. Ennek következményeként az asszír hadak felszámolták a koalíciót, elfoglalták Izrael nagy részét, és vazallusukká tették az Izraeli Királyság utolsó bástyáját, Szamáriát.

Szamáriát még az Omridák építették fel, és tették az Izraeli Királyság fővárosává. A végjátékban már csak Szamária és kerülete alkotta a királyságot, és nézett szembe az asszírokkal többször is. Ostromainak száma és lefolyása még most is viták tárgyát képezi, az

²⁸⁸ NA'AMAN 1993, 117–118.

viszont biztos, hogy végül sikerült bevenniük az asszíroknak, és új provinciájuk, Szamerina központjaként építették újjá.

Az asszír deportáció a felvonás végét jelentette az Izraeli Királyság számára. A rendkívül jól megszervezett és hatékonyan működő, többértű eljárás keretében a lakosság jelentős részét, több hullámban kitelepítették lakhelyéről, és az Asszír Birodalom városaiba küldték őket, ahol, mint katonák, építők, földművesek szolgálták a megszállókat. A deportáltak helyére a hódításokkal párhuzamosan új, idegen lakókat telepítettek be Szamáriába és Szamerina provinciába, akik a birodalom határait voltak hivatottak védelmezni.

Bibliográfia

A Companion to Assyria. (Ed.: FRAHM, Eckart) Chichester, 2017.

ACHENBACH, Reinhard: Nadab. In: *Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet* (www.wibilex.de), 2008.

Ancient Israel's History: An Introduction to Issues and Sources. (Eds.: ARNOLD, Bill T. – HESS, Richard S.) Michigan, 2014.

Archaeology and History of Eighth-Century Judah. (Eds.: FARBER, Zev I. – WRIGHT, Jacob L.) Atlanta, 2018.

ANET = *Ancient Near-Eastern Text Relating to the Old Testament.* (Ed.: PRITCHARD, James B.) New Jersey, 1969.

BAGG, Ariel M.: Assyria and the West: Syria and the Levant. In: *A Companion to Assyria.* (Ed.: FRAHM, Eckart) Chichester, 2017, 268–274.

BAGG, Ariel M.: Palestine under Assyrian Rule: A New Look at the Assyrian Imperial Policy in the West. *Journal of the American Oriental Society* 133 (2013), 119–144.

BAKER, Heather D.: Slavery and Personhood in the Neo-Assyrian Empire. In: *On Human Bondage. After Slavery and Social Death.* (Eds.: BODEL, John – SCHEIDEL, Walter) Chichester, 2017, 15–30.

BERLEJUNG, Angelika: The Assyrians in the West: Assyrianization, Colonialism, Indifference, or Development Policy? In: *Congress Volume Helsinki 2010.* (Ed.: NISSINEN, Martti) Vetus Testamentum, Supplements 148. Leiden – Boston, 2012, 21–60.

BORGER, Rykle: *Die Inschriften Asarhaddons, Königs von Assyrien.* Graz, 1956.

BRIGHT, John: *Izráel története.* (Ford.: DOMJÁN János) Budapest, 1983.

Culture of Defeat. (Eds.: STREIT, Katharina – GROHMANN, Marianne) Gorgias Studies in the Ancient Near East 16. Piscataway, 2020.

ELAYI, Josette: Sargon II, King of Assyria. *Archaeology and Biblical Studies.* 22. Atlanta, 2017.

ERDŐS Gábor: Ki volt a bibliai Szua, Egyiptom királya? A 25. (kusita) dinasztia kronológiájának problematikája. *Ókor* IV, 3. (2007), 10–17.

FAUST, Avraham: Settlement, Economy, and Demography under Assyrian Rule in the West: The Territories of the Former Kingdom of Israel as a Test Case. *Journal of the American Oriental Society* 135 (2015), 765–789.

FAUST, Avraham: *The Neo-Assyrian Empire in the Southwest: Imperial Domination and Its Consequences*. Oxford, 2021.

FINKELSTEIN, Israel – MAZAR, Amihai: *The Quest for the Historical Israel: Debating Archaeology and the History of Early Israel*. Archaeology and Biblical studies 17. Atlanta, 2007.

FINKELSTEIN, Israel – SILBERMAN, Neil A.: *Biblia és régészet. Az ókori Izrael történelmének két arca*. Pécs, 2001.

FINKELSTEIN, Israel – SILBERMAN, Neil A.: *The Bible Unearthed. Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*. New York, 2002.

FINKELSTEIN, Israel: *The Forgotten Kingdom. The Archaeology and History of Northern Israel*. Ancient Near East Monographs 5. Atlanta, 2013.

FISCHER, Alexander Achilles: David. In: *Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet* (www.wibilex.de), 2009.

FRAHM, Eckart: Assyria in the Hebrew Bible. In: *A Companion to Assyria*. (Ed.: FRAHM, Eckart) Chichester, 2017, 556–569.

FRAHM, Eckart: Mensch, Land und Volk: Assur im Alten Testament. In: *Assur: Gott, Stadt und Land*. (Hg.: RENGGER, Johannes) Colloquien der Deutschen Orient-Gesellschaft 5. Wiesbaden, 2011, 267–285.

FRAME, Grant: The Inscription of Sargon II at Tang-i Var. In: *ORIENTALIA* 68/1, 1999. 31–57.

GITIN, Seymour: The Neo-Assyrian Empire and its Western Periphery: The Levant with a Focus on Philistine Ekron. In: *Assyria 1995*. (Eds.: PARPOLA, Simo – WHITING, M. R.) Helsinki, 1997, 77–103.

GRAYSON, A. K.: *Assyrian and Babylonian Chronicles* (Texts from Cuneiform Sources 5). New York, 1975.

HASEGAWA, Shuichi: *Aram and Israel during the Jehu Dynasty*. Berlin, 2012.

HAYES, John H. – KUAN, J. K.: The Final Years of Samaria (730-720 BC). *Biblica* 72 (1991), 153–181.

HERZOG, Chaim – GICHON, Mordechai: *Bibliai csaták. Stratégia és taktika a Szentírás földjén. Az Ószövetség korának átfogó hadtörténeti áttekintése*. Pécs, 1997.

Imperial Peripheries in the Neo-Assyrian Period. (Eds.: TYSON, Craig W. – HERRMANN, Virginia R.) Louisville, 2018.

ITACH, Gilad: The Kingdom of Israel in the Eighth Century: From a Regional Power to Assyrian Provinces. In: *Archaeology and History of Eighth-Century Judah*. (Eds.: FARBER, Zev I. – WRIGHT, Jacob L.) Atlanta, 2018, 57–77.

KARASSZON István: *Izrael története. A kezdetektől Bar-Kochbáig*. Kréné. Ókori források – Ókortörténeti Tanulmányok 10. Budapest, 2009.

KELLE, Brad E.: *Essential Histories. Ancient Israel at War 853-586 BC*. Oxford, 2007.

KOCH, Ido: Introductory framework for Assyrian-Levantine colonial encounters. *Semitica* 60 (2018), 367–396.

KOCH, Ido: Mass Deportations – To and From the Levant during the Age of Empires in the Ancient Near East. *Hebrew Bible and Ancient Israel 11 Supplement* (2022), 3–9.

KOMORÓCZY Géza: Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Illés próféta és Izráel politikája az i. e. 9. században. In: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Budapest, 1995. 168–182.

KŐSZEGHY Miklós: Áháb utolsó háborúja. *Ókor* IX, 1. (2010), 19–26.

KRATZ, Reinhard G.: *Historical and Biblical Israel: The History, Tradition, and Archives of Israel and Judah*. Oxford, 2015.

KREUZER, Siegfried: Saul. In: *Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet* (www.wibilex.de), 2014.

LEVIN, Yigal: Bi-Directional Forced Deportations in the Neo-Assyrian Empire and the Origins of the Samaritans: Colonialism and Hybridity. *Archaeology and Cultural Mixture* (2013), 217–240.

LIPÍŃSKI, Edward: *A History of the Kingdom of Jerusalem and Judah*. Leuven, 2020.

LIVERANI, Mario: *Assyria: The Imperial Mission*. Winona Lake, 2017.

LIVERANI, Mario: *Israel's History and the History of Israel*. London, 2007.

LUCKENBILL, D. Daniel: *The Annals of Sennacherib*. Chicago, 1924.

MASETTI-ROUAULT, Maria Grazia: Globalization and Imperialism: Political and Ideological Reactions to the Assyrian Presence in Syria (IXth–VIIIth Century BCE) In: *Melammu: The Ancient World in an Age of Globalization*. (Ed.: GELLER, Markham J.) Berlin, 2014, 49–68.

MILLER, J. Maxwell – HAYES, John H.: *Az ókori Izrael és Júda története*. Piliscsaba, 2003.

NA'AMAN, Nadav: Population Changes in Palestine Following Assyrian Deportations. *Tel Aviv* 20 (1993), 104–124.

NIEHR, Herbert.: Rezin. In: *Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet* (www.wibilex.de), 2020.

NITSCHKE, Martin: Salomo. In: *Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet* (www.wibilex.de), 2017.

ODED, Bustenay: *Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire*. Wiesbaden, 1979.

Ókori Keleti Történeti Chrestomathia. (Szerk.: HARMATTA János) Budapest, 2003.

RINAP = Oracc: RINAP – Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period. <https://oracc.museum.upenn.edu/rinap/corpus/>

PAKKALA, Juha: Jerobeam I. In: *Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet* (www.wibilex.de), 2011.

PARK, Jin Sung: A New Historical Reconstruction of the Fall of Samaria. *Biblica* 93 (2012), 98–106.

PONCHIA, Simonetta: Slaves, Serfs, and Prisoners in Imperial Assyria (IX–VII Cent. BC). A Review of Written Sources. *State Archives of Assyria Bulletin* XXIII (2017), 157–179.

PRICHARD, B. James: *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament with Supplements*. New Jersey, 1969. Rövidítve: ANET

RADNER, Karen: Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period. In: *A Companion to Assyria*. (Ed.: FRAHM, Eckart) Chichester, 2017, 209–228.

ROAF, Michael: *A mezopotámiai világ atlasza*. (Ford.: DEZSŐ Tamás) Budapest, 1998.

ROBKER, Jonathan.: Salmanassar III. In: *Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet* (www.wibilex.de), 2017.

ROSENZWEIG, Melissa S.: Assessing the Politics of Neo-Assyrian Agriculture. *Archeological Papers of the American Anthropological Association* 29 (2018), 30–50.

ROSENZWEIG, Melissa S.: Cultivating subjects in the Neo-Assyrian empire. *Journal of Social Archaeology* 16 (2016), 307–334.

SANO, Katsuji: *Die Deportationspraxis in neuassyrischer Zeit*. Alter Orient und Altes Testament 466. Münster, 2020.

The Ancient Israelite World. (Eds.: KEIMER, Kyle H. – PIERCE, George A.) London, 2023.

The Biblical World. (Ed.: DELL, Katharine J.) London, 2022.

The Blackwell Companion to the Bible and Culture. (Ed.: SAWYER, John F. A.) Malden, 2006.

The Last Days of the Kingdom of Israel. (Eds.: HASEGAWA, Shuichi – LEVIN, Christoph – RADNER, Karen) Berlin, 2019.

The Oxford Handbook of the Historical Books of the Hebrew Bible. (Eds.: KELLE, Brad E. – STRAWN, Brent A.) Oxford, 2020.

The Wiley Blackwell Companion to Ancient Israel. (Ed.: NIDITCH, Susan) Chichester, 2016.

TIMM, Stefan.: Ben-Hadad. In: *Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet* (www.wibilex.de), 2021.

Understanding the History of Ancient Israel. (Ed.: WILLIAMSON, H. G. M.) Oxford, 2006.

VALK, Jonathan: Crime and Punishment: Deportation in the Levant in the Age of Assyrian Hegemony. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 384 (November 2020), 77–103.

VÉR Ádám: *Az Újasszír Birodalom Keleti Tartományai*. Pécs–Budapest, 2018.

WAGNER, Thomas.: Ahab. In: *Das Wissenschaftliche Bibellexikon im Internet* (www.wibilex.de), 2007.

WALTON, Joshua T.: *The Regional Economy of the Southern Levant in the 8th-7th Centuries BCE*. PhD-dissertation, Harvard University, 2015. MS

WALTON, T. Joshua: Assyrian Interest in the West: Philistia and Judah. *Eretz-Israel* 33 (2018), 175–182.

YOUNGER, K. Lawson, Jr.: Assyria's Expansion West of the Euphrates (ca. 870–701 BCE) In: *Archaeology and History of Eighth-Century Judah*. (Eds.: FARBER, Zev I. – WRIGHT, Jacob L.) Atlanta, 2018, 17–33.

YOUNGER, K. Lawson, Jr.: The Assyrian Economic Impact on the Southern Levant in the Light of Recent Study. *Israel Exploration Journal*. 65 (2015), 179–205.

YOUNGER, K. Lawson, Jr.: The Deportations of the Israelites. *Journal of Biblical Literature* 117 (1998), 201–227.

YOUNGER, K. Lawson, Jr.: The Fall of Samaria in Light of Recent Research. *The Catholic Biblical Quarterly* 61 (1999), 461–482.

ZADOK, Ran: Israelites and Judaeans in the Neo-Assyrian Documentation (732–602 b.c.e.): An Overview of the Sources and a Socio-Historical Assessment. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 374 (november 2015), 159–189.